10.31

॥अथत्रिकांडमंडनभाष्यप्रारंभः॥

॥पत्र ३६॥

LIBRARY OF THE BOMBAY BRANCH OF THE ROYAL ASIATIC SOCIETY

॥श्रीगणेशायनमः॥तोदृष्टगुरुसन्मुखंश्रुतिमुखंनोदर्शतानांमुखंनोवावावादिमुखंनयाजकमुखंनोवा॥
क्रियाणांमुखंनोवाक्रियाणांमुखं॥स्फूर्जत्तत्रायजातजालमथनव्यापारपारक्षमंचिह्नमंडनमंडनकथमहो
व्याख्यातुमाचक्ष्महे॥१॥क्षादमंदयतिःक्षेदमकूपारविलोडनं॥तथापिसाहसंसर्वंतत्सतःक्षंतुमर्हथा।
२॥एवप्रतिनिधौनिरूपितेमुख्यालाभेप्रतिनिधिनाप्यनुष्ठितासुक्रियासुउपघातःक्रियालोपउपेक्षावप्र
पादतः॥चतुर्विधमिदंधाक्रपुनराधानकारणं॥प्रमिद्धिःकर्मणांलोपउपघातोत्पजादिना॥उपेक्षावधवासे

॥श्रीगणेशायनमः॥कामेनिमित्तयोगेवापुनराधेयमिष्यते॥
निमित्तेषुयथायोगमाधानमथवान्यत्र॥१ श्रीकृष्णयन्मः॥

नप्रमादोग्नेरधारणमितिवचनात्क्रियालोपवशात्पुनराधानंप्राप्नोति॥तत्रप्रसंगसंगत्यापुनराधाननिमित्ता
निकानिवित्पुनराधेयनिमित्तान्यपिवक्तुमारभ्यते॥कामेरति॥निमित्तसप्तमीयंविषयसप्तमीवा॥कामना
यांसत्यांवेत्यथवानिमित्तस्पयस्तोमाचग्नीष्टयादिकस्पयोगेशास्त्रेसत्यांपुनराधेयतत्सज्ञकंकाम्पनेमि॥ कल्पः १
त्तिकंचकर्मइष्यते॥अंगीक्रियते॥कल्पकृद्भिरितिशेषः॥कामनायांतावत्॥राज्पयज्ञस्कामेति॥अस्या

र्थः॥राज्पयज्ञास्कामस्पपुनराधेयंभवति॥वरुणोहेतराज्पकामश्चादधे॥सोमोपज्ञास्कामइतीय
ज्ञायज्ञानवतिराज्पंगच्छतियएवविद्वानाधत्तेऽतिश्रुतेः॥नैमित्तिकश्चाष्टनकेनचिन्निमित्तेनविनष्ट
स्पपुनःसंधानात्मकश्चायश्चित्तापरपर्यायंकर्मचिते॥तत्रनित्येजुहोतीत्यादिको॥नैदननिमित्तेन
होमस्पविधानान्नस्पनैमित्तिकत्वंपुनराधेयस्पायियणोनावग्नीइत्यादिनानष्टस्पाग्निहोत्राधान
जन्पसंस्कारापूर्वातिशयस्पपुनरग्न्यूत्पादनापूर्वोसादकत्वेननैमित्तिकत्व॥एवमेवपुनराधा॥
नस्पापि॥पुनराधेयस्पतुपुनःकाम्पत्वमपि॥तादृशापूर्वातिशयनाशाभावेपियज्ञस्कामादीन्
पतिनिधीयमानत्वात्पुनराधेयपुनराधानेऽतिकर्मणोर्नामधेये॥संव्यवहारार्थो॥पुनराधानस्प
नुकेवलंनैमित्तिकत्वमवाह॥निमित्तेथिति॥निमित्तेषुजातेषुवेत्यथवाग्राधानंपुनराधानंभवे
त्॥सर्वेष्विनिनिमित्तेषुपुनराधानमेवस्यादतश्चाह॥यथायोगमिति॥युज्पतेत्रनेनेतियोगः॥
धर्मायुज्पतेशास्त्रेणातोयागःशास्त्रमितियावत्॥नमनतिक्रमेनियथायोग॥यथाशास्त्रमि
त्पर्थः॥तथावशास्त्रेणयस्मिन्निमित्तेपुनराधेयंपुनराधानंवाप्राप्तमस्तितत्तत्तदेवस्यादिति॥

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

॥श्रीगणेशायनमः॥तोदृष्टगुरुसन्मुखश्रुतिमुखनोदर्शितानांमुखेनोवावादिमुखेनयाजकमुखेनोवा॥क्रियाणांमुखेनोवाक्रियाणांमुख॥स्फूर्जत्सन्न्यायजातजालमथनव्यापारपारक्षमंविघ्नमंडनमंडनकथमहो व्याख्यातुमाचक्ष्महे॥१॥क्रादमदयतिःक्रेदमकूपारविलोडन॥तथापिसाहसंसर्वंतत्संतःक्षंतुमर्हथा॥२॥एवप्रतिनिधौनिरूपितेमुख्यालाभेप्रतिनिधिनाप्यनुष्ठितासुक्रियासूपघातःक्रियालोपनयेक्षावप्रपादतः॥चतुर्विधमिदंघाक्रपुनराधानकारणं॥प्रसिद्धिःकर्मणालोपउपयातोत्पजादिना॥उपेक्षावघ्रवासे

॥श्रीगणेशायनमः॥कामेनिमित्तयोगेवापुनराधेयमिष्यते॥
निमित्तेषुयथायोगमाधानमथवान्यवत्॥१ श्रीकृष्णयन्मः॥

नघ्रमादोग्नेरधारणमितिवचनात्क्रियालोपवशात्पुनराधानंघाग्नेति॥तत्रउपसंगसंगत्यापुनराधाननिमित्ता निकानित्पुनराधेयनिमित्तास्पिवक्ष्यमारभ्यते॥कामेरति॥निमित्तसप्तमीयंविषयसप्तमीवा॥कामना यासत्यांवत्पथवानिमित्तस्पयसोभावग्नीरित्यादिकस्पयोगेप्राप्तासत्यांपुनराधेयतत्सज्ञकंकाम्यनैमि त्तिकंचकर्मइष्यते॥अंगीक्रियते॥कल्पकृद्भिरितिशेषः॥कामनायांतावत्॥राज्पयज्ञास्कामेति॥अस्या

कल्पः १

र्थः॥राज्पयज्ञास्कामस्पपुनराधेयंभवति॥वरुणोहैतंराज्पकामंआदधे॥सोमोयज्ञास्कामइतिाय थायज्ञोन्नवतिराज्पंगच्छतियएवंविद्वानाधत्तइतिश्रुतेः॥नैमित्तिकश्चाष्टनकेनचिन्निमित्तेनविनष्ट स्पपुनःसंधानात्मकज्ञायश्चित्तापरपर्यायंकर्मचिते॥तत्रनिमित्तंजुहोतीत्यादिकोनिदाननिमित्तेन होमस्पविधानान्नस्पनैमित्तिकत्वंपुनराधेयस्पायियणोनावग्नीरित्यादिनानष्टस्पाग्निनिष्टाधान जन्मसंस्काराष्टवांतिज्ञायस्पपुनरग्येरूर्द्धज्ञाष्टवांसादकत्वेननैमित्तिकत्व॥एवमेवपुनराधा नस्पापि॥पुनराधेयस्पतुपुनःकाम्पत्वमपि॥तादृज्ञाष्टवांतिज्ञायनाज्ञानावेपियज्ञास्कामादीन घतिनिधीयमानत्वात्पुनराधेयपुनराधानेइतिकर्मणोर्नामधेये॥संव्यवहारार्थो॥पुनराधानस्प तुकेवलंनैमित्तिकत्वमवाह॥निमित्तेथिति॥निमित्तेषुजातेषुवेत्पथवाआधानंपुनराधानंभवे त्॥सर्वेष्विनिनिमित्तेषुपुनराधानमेवस्यादतआह॥यथायोगमिति॥युज्पतेत्रनेनेतियोगः॥ धर्मोयुज्पतेज्ञास्त्रेणातोयोगःज्ञास्त्रमितियाक्त॥नमनतिक्रमेनियथायोगं॥यथाज्ञास्त्रमि त्पर्थः॥तथावज्ञास्त्रेणयस्मिन्निमित्तेपुनराधेयंपुनराधानंवाम्रातमस्तितत्रतदेवस्यादिति॥

॥श्रीगणेशायनमः॥कामेनिमित्तयोगेवापुनराधेयमिष्यते॥
निमित्तेषुयथायोगमाधानमथवान्यवत्॥१ श्रीकृष्णयन्मः॥

तत्रेषुनिमित्तेषुष्टगयादिकान्यायेनविधिःप्रोक्तश्रुतिशेषः॥तत्रैवपुनराधेयंस्यात्॥अन्यथापुनराधेयश्रा
नावेत्राधाने॥पुनराधानमिष्यते॥अगौक्रियतेयाज्ञिकैरितिशेषः॥यत्रपुनराधानशब्देविद्यमानेऽ
द्यमानेवाश्रुतिरेवमन्नदाग्नीनाविनाशादीनाशालाकिकादिशब्दैःपुनराधानमेवमुच्यतेतिशाब्दि
वादः॥२॥मतांतरमाह॥अन्यत्रायीति॥अपरेआचार्याःअन्यत्रापिपुनराधेयतिनिमित्तेष्वयिविक

॥तत्रैषुनिमित्तेषुष्टगयादिकयाविधिः॥तत्रैवैपुनराधेयामन्यथाधानमिष्यते॥२॥ ॥
अन्यत्राप्यपरेषाङ्गःपुनराधेंविकल्पतः॥अन्येत्वतीष्टंनियतमग्न्याधेयंवितन्वते॥३॥

लोनेतिविकल्पतःसार्वविभक्तिकस्तसिल्॥पुनराधेंपुनराधनंमाङ्गः॥ध्रुवोऽग्निनिष्टसंस्कारोत्पा
दनक्षमत्वात्॥सर्वत्राधेयस्थलेपिपुनराधानप्राप्तौमतभेदेनापवादमाह॥अन्येति॥अन्येआचार्या
नियतंनियमेनतृतीयमग्न्याधेयंपुनराधेयमेववितन्वतेविस्तारयंतिकुर्वंतीत्यर्थः॥आधानानंतरके
नचिन्निमित्तेनपुनराधेयपुनराधानात्पतयेक्रतेऽनःपुनराधेयस्याधानस्यवातिमिश्रसंपातेपुनराधे

तत्रप्रथमंकाम्यमेवाह॥आधायेति॥आधाय॥अयीनितिशेषः॥आधानंकृत्वेत्यर्थः॥तस्मिन्वत्सरेद्व
द्वीछोऽग्नेर्वित्तस्यइच्छायांसत्यांपुनराहितिःपुनराधेयंभवति॥अपिचअन्यदावत्सरादूर्ध्वमपि
प्रजांपुत्रादिसंततिपशूनगवादीन्पुष्टिंपुष्टिजनकान्नादीनिच्छतोयदाकदाचिदपिपुनराधेयं
भवति॥ध॥दृक्षिकामत्वेनपुनराधानमुक्तं॥अधुनातदेवादृक्षिनिमित्तेनैमित्तिकमाह॥आधानो
ति॥तत्रतस्मिंति॥तत्रअस्योसत्यांतिमित्तसप्तमीयं॥पुनराहिति॥पुनराधेयंभवतीतिशे

आधायवत्सरेतस्मिन्नृद्धौपुनराहितः॥प्रजायश्चंस्तथापुष्टिंमिच्छतामन्यदापिच
॥ध॥आधानवत्सरेजातोयद्यायातुमयज्वनः॥अदृक्षिनीमसापोक्तातत्रस्यात्पुनराहि
तिः॥५॥यज्ञनोगांगवेषुर्यद्यधारस्यकारणं॥आद्येसंवत्सरेतच्चेन्नैवंपुनराहिति ६

षः॥अदृक्षिलक्षणमाह॥आधानस्यवत्सरेवर्षेवेद्यादिश्राधातुराधानकर्तुर्यजमानस्येतियावत्॥उ
पज्वंगदृदातस्करादिजन्यः॥साअदृक्षिर्नामप्रोक्ताउक्ता॥५॥निमित्तांतरमाह॥यज्ञेति॥यज्ञना
गःयज्ञियपशुः॥अंगस्यमाण्यादेर्वैधुर्यंरहित्यंनाशइतियावत्॥तस्माद्धेतोर्यदाधानस्यकारणंपु
नराधानस्यकारणंनिमित्तंकैश्चिदुक्तंवद्यदितन्निमित्तंआद्येवत्सरेप्रथमेवर्षेजातंतत्रैवतस्मिन्नेवा

उनराधाननिमित्तान्येववक्तुंप्रतिजानीते॥तत्रेति॥तत्रउनराधेयेकर्मणिसूत्रकारेबौधायनादिनि
रन्नोयतःसाकल्येननिरूपितानिश्रोक्तानिनिन्नानिवक्ष्यामि॥अत्रोषतइत्यस्यवक्ष्यामीत्यन्वयो
वा॥७॥प्रतिज्ञामाह॥यदित्यादिपंचमिः॥एकवत्सरेएकवत्सरमनिर्याणंकुटुम्बस्यरुग्णिना
दीनांजीवनायजीवनंकर्तुमलंपर्याप्तंयद्धिनेधनंधान्यादिवा॥तन्नाशेचोर्यादिना॥तदर्थायेउ

॥तत्रैतानिनिमित्तानिसूत्रकारेरन्नोयतः॥निरूपितानिवक्ष्यामिउनराधेयकर्मणि
॥७॥ यद्धिनंजीवनायालंकुटुंबस्यैकवत्सरे॥तन्नाशेउत्रमर्त्यानांज्ञातीनामविरो
धने॥ ॥८॥

नराधानमिष्यते॥स्वंगीक्रियते॥पुत्राश्चतेमर्षीश्चपुत्रमार्षीःपुत्ररूपामनुष्याश्चपत्नीनिति
यावत्॥पुमान्पुत्रोजायतइत्यत्रपुंशब्दश्रवणात्पुत्रशब्दस्यार्थत्वेतदृष्टत्वात्॥तेनस्त्र
यस्यापिसंग्रहः॥कन्यात्वविवाहितेवा॥करंनयात्रेविज्ञेयश्रवणेनविवाहितकन्यासंग्र
याकर्त्तव्यत्वेनविहितत्वादिति॥पुत्रेशब्दस्यमंततिवावकश्चजात्याद्याश्रयपरपर्यायत्वेनउत्रपो
त्रयोश्चहीतोउनराधेयंमित्यनिमुक्ताः॥कथंभूतानांपुत्रमर्त्यानांज्ञातीनांसवर्णजातानां
मित्यर्थः॥

कल्पः ३

अथवाज्ञातीनांकुलजातानांउत्रव्यतिरिक्तानामपिअवरोधनेमरणेनिमित्तेउनराधेयमि
ष्यतइत्युत्तरश्लोकस्थोनान्वयः॥मर्त्यायामितिपाठेमर्त्याशब्देनमृत्तिः॥मरणेइतिपाठे
तुस्पष्टएवार्थः॥अत्रज्ञातिशब्देनत्रिश्रहर्षीविज्ञायते॥साचस्वीयतरमारभ्यवेदितव्या॥
पुत्रश्चात्मपितृबंधुपश्वनामितियज्ञनेत्रोक्तेः॥अंगसंबंधकारणाद्बंधुरितिदुर्गटिप्पिका
रः॥अवरोधमुपरोधःसचराजादिकृतइत्यायस्तंबः॥बलवद्भिरयैरनिगृह्यमानत्वरू
धमामलंतदेवावरोधनमितिपुंस्कंरुद्धस्त्रीषु॥सर्वत्रारमायांगोवलीवर्दन्यायेन
प्रवृत्तिः॥ ॥८॥ ॥

तथाऽंगनाग्नेाऽपाण्पादिहानौऽंगनानाग्नेस्त्रीमरणेनिमित्तेऽनराधेयमिष्यते॥एतानि
मित्तसप्तम्यः॥तथाचपतिनिमित्तनैमित्तिकमावस्तेते॥नाप्येतुऽंगनाग्नाष्टेनकनिष्ट
पत्नीऽाधानानंतुपविष्टपत्नीवाऽन्वारंभरणीयोत्तरमजात पूर्णमासस्पज्येष्टपत्नीवा।

ऽंगनाग्नेंगनानाग्नेऽनराधेयमिष्यते॥ज्यानिःसर्व
स्वहानिःस्पोत्स्यष्टंमाध्यंदिनऋतेः॥ ॥९॥ ॥

ग्राह्येत्युक्तं॥ज्येष्टपत्न्यादोषविग्नेषेणानिधिकारावेतदितिस्मृतिचंद्रिकायां॥एकवत्स रूपः
रपर्यासऽग्महानौऽनराधेयमसमंजसमवानस्पकस्पचिन्मतेनाह॥ज्यानिरिति॥ज्या ४
निरिति॥ज्यानिसष्टेनसर्वस्वहानिरुच्यतेऽतिमाध्यंदिनःऋतेःसकाशात्स्पष्टं॥९॥ ॥

अतएतस्मादेवकारणात्अल्पद्रव्यनाग्नेयस्पयत्सर्वस्वंततोन्यूतस्वहातौतन्मताद्धेतोःनऽ
नराधेयंनवति॥तथाचस्मृतिःयोग्नीताध्यायसर्वज्योतिंत्रीयतेसऽनराद्धीतेतिसर्वस्वग्राह्या।
र्थस्कूविस्वजिदधिकारणेज्ञेया॥:॥सत्पाषादादिदर्ग्नात्सत्पाषादःकश्चित्कल्मकारः॥सत्रा
दिर्यस्पसत्पाषादादिबौधायनमानवादयस्तेषांदर्ग्नाच्छास्त्रात्॥अग्नेोयहतेचौर्यादिनाचात्मानी

॥अतोत्पद्रव्यनाग्नेोऽनराधिर्नतन्मतात्॥अग्रावयहतेग्राधिःसत्पाषादा
दिदर्ग्नात्॥१०॥मीतेऽनराधानमत्विक्त्वात्पुरोहिते॥बौधायनमुनिं
प्राहनेष्टंस्त्रांतरेष्विदं॥११॥ ॥

तेमतिअग्नाधेयंऽनरायंनवतीतिशेषः॥ध्रुपकोदीपकश्चेवतापार्थेपञ्चनीयते॥सर्वेतेलौकिः
काग्नेयास्तावन्मात्रापर्वगतइति॥१०॥बौधायनमुनिःऋत्विक्त्वाच्चात्वपुरोहितश्चेतिसमाहा
रद्वंद्वः॥तस्मिन्म्रीतेमृतेसतिऽनराधानमाह॥इदंऋत्विगादिमरणनिमित्तऽनराधानकर्म्मा
तरेऽनेष्टंनवतीतिभावः॥११॥

आधानेति॥आधानस्यादौ आदिमवर्षे आमया वित्वे आमोरागस्तद्वत्वेसति पुनराधेयंव
क्ष्चाश्वलायनाचार्याः कथयंति॥संसति॥चत्वामयज्ञष्टेनक्षयादिमहारोगोयाद्यः॥सा
मान्यरोगस्यतुनित्यत्वेननैमित्तिकत्वाभावात्॥अतएवयजमानस्यमहारोगोवाजायतेऽति
यज्ञतंक्रेक्तिः संमन्यते॥उदरव्याधिरितिदृन्नोः॥अन्येत्वामयरोगाऽत्याऽजः॥तथासूत्रं॥आ
धानाद्यदामयावीति॥अत्रयद्यपिप्रथमवर्षऽतिसूत्रकृतानोक्तं॥तथाप्यर्थाल्लभ्यतऽत्युक्त
दृन्नो॥नैमित्तिकांतरमपितैरेवोदाहृतं॥यदिवार्थाव्यथेरंनिति॥अस्मार्थः॥अर्थाःउत्तय

॥आधानाद्यामयाविल्वेवक्ष्चाःपुनराहितिं॥कथयंतिप्रतिज्ञातन्त्रंशेतामेववाजिनः१२॥

स्वादयः॥त्वान्नोदंकितंमूले॥तामेवपुनराहितिमेववाजिनोवाजसनेयिनः॥नामैकेदेशेना
मग्रहणमितिन्यायात्॥प्रतिज्ञातन्त्रंशेप्रतिज्ञातस्यन्त्रंशेनाशेसतिकथयंति॥तथाचसूत्रं॥
पुनराधेयमाधानाप्रतिज्ञातस्येति॥अस्यार्थः॥आधानेनलक्षणेनयस्याप्रतिज्ञातमग्नाक
ऽपमुपजायतेसऽआधानाप्रतिज्ञातऽइतिभत्रयज्ञाचार्यायाचक्षते॥यस्याधानसमनंतरमे
वऽप्रतिज्ञातमग्नतेआधानाप्रतिज्ञातऽइतिकर्कः॥अत्रैवंश्रूयते॥यस्माधा ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ

कल्पः ५

अत्रैवंश्रूयते॥यस्माधानमनर्थकंस्यात्सपुनरादधीतेति॥तथायोग्नीनाधायसर्वेष्वनिष्टीयेतसपुनरादधीत॥
तत्रार्थरूपप्रतीतः॥पसिद्धोजातःप्रतिज्ञातःधैर्यादयोगताद्यर्थेष्ठ्यमयेतसमासः॥योदृतदृन्नाध्यग्नादिप्रत्ययो
पसिद्धःपुरुषःसप्रतिज्ञात्तऽउच्यते॥तप्रतिज्ञातःअप्रतिज्ञातःआधानेतलक्षणेननिमित्तेनवाऽप्रतिज्ञात्तआ
धानमितिज्ञातः॥यःपागाधानाल्लब्धप्रतिष्ठोपिआधानसमनंतरंसंवत्सरादर्वागेवविनष्टमानादिहानेलाभा
वाद्वाऽप्रतिज्ञातोपसिद्धश्चस्यात्॥अप्रतिष्टितखनेवत्सएवमुच्यते॥तस्येदंदुष्टाग्न्युत्सर्गपूर्वकादृष्टाग्नु
त्पादकपुनराधेयसज्ञंकंकर्मनवति॥तथाचाथर्वणेपद्यते॥आधानादृष्टग्निश्चेत्संवत्सरादर्वाकरोहि
ण्यामुत्सृज्यपुनर्वस्वोःपुनरादधीतेति॥सांख्यायनस्त्वाकार्म्यपुनराधेयमजानन्तस्येति॥अस्यार्थः॥
आधानसंस्कृतेष्वग्निषुपुत्रादिप्राप्त्यर्थानिकर्माणिकुर्वन्नपित्राग्निदोषात्यःकामान्नधान्नोतिसःअज्ञा
तन्निमुच्यतेतस्माऽदृष्टाग्निपरित्यागेनाऽदृष्टाग्न्युत्पादकतयाकाम्यकामेमोहितंपुनराधेयंनवतीत्यर्थः
॥अथसंबंधः॥अग्नीनाधायतस्मित्संवत्सरेयोनर्ह्यात्सपुनरादधीतप्रजाकामःपशुकामःपशुका
मःपुष्टिकामोब्रह्मवर्चसकामोग्निमेवोपदधावांगैर्विधुरतानीयादिति॥अस्यार्थः॥आधाने॥

ऋतेयोनर्क्ष्यायस्पूर्वावस्थातोवृद्धिर्नभवेत्पुनरादधीत॥अप्रेष्टिकामःपुनराधत्ते॥पोम्माधेयेननर्धोतिसपुनराधेयमा
धत्तइति॥अवृद्धिनेमित्तिकतयातस्यरिष्टार्थत्वाच्चार्थतानाकामइत्तस्यपुनराधेयमितिनाप्यृक्॥हैरुग्दत्त
स्कान्यतोहिःप्रजापश्वादिहानिःप्रजापशूत्पजमानस्योपदाज्ञावोघस्यपुनरादधीतितिलिंगात॥आधानायधामया
वीयदिवार्थोवयेरन्नित्याश्वलायनववनच्चेसाहायद्यपिम्रक्तोप्रजायशोरवग्रहणंतथापित्रयर्थाश्चसाश्वलम
नवचनादादिरिष्टुयपद्यत्तो॥ज्यानिर्हानिरितिनाप्यं॥व्याधादिभिर्बाधरितिरुद्दत्तः॥प्रजापश्वादिहानिरिति
प्रजापश्वादिहानिरितिग्रंथादर्थोःपुत्रयश्चादयतिश्चेत्तिग्रंथाच्चस्तुषादिमरणेपिपुनराधेयंनवत्सेवा॥न
वस्तुषादीनामप्रजात्वादपशुत्वाच्चेतिवाच्यं॥जाताएवप्रजावरुणपाशान्मुंचति॥जाताएवप्रजारुद्राग्नि
रवदयतेश्चसत्रराभांडारेणप्रजाशब्देनयत्नमानवरुपानासपिंडानांसमानोदकानांवग्रहणंकृत्तं॥जाता
एवप्रजाश्चविशेषेयित्रात्मसंबंधिनाप्रेवस्वतोदोषपरिहारकामनायुक्तेतिकुल्याइत्युच्यते॥अतःसस्त्री
कास्तासामपिसकुल्यत्वात॥प्रतास्त्रियोनगृह्यंतेस्वकुलजातास्त्रपिनासाकुलांतरप्राप्तिहत्वाहेना॥स्तु॥
षाश्चगृह्यंतइतिशेषःपुरुषस्थानायत्नेः॥मानवेच॥आहितेयुरुद्धमनावःपूर्वापौर्णमासीमुपोष्यामघ॥ कल्पः ६

वैश्वानरायद्वादशकपालंनिर्वपेत्पौर्णमास्यांज्वलतोविसृजेदग्न्याधेयेनाग्न्यात्मानोविकारात्मास्यामइति॥कस्व
कैवा॥इष्ट्वेपुनराधेयमितितेनमर्त्ययज्ञस्कृतमाख्यानंमुख्यमिवाज्ञाति॥अथवायमर्थः॥इतराद्धःप्रियववचनः॥
कृतः॥एतद्वास्पइतिज्ञाततमेधामनयथाधियसुत्रोवाहृदयंवेसादीतथादर्शमाल॥दारिस्वाग्निर्नाधवावा
र्यंश्चितथैवव्याख्यातत्वाच्च॥अतःइतिज्ञानंधियमित्यर्थः॥आधानसमनंतरमेवसर्वस्वहानिःपुत्रमरणप्र
तिष्टाहान्याधनिष्टदर्शनेवाधानयइतिज्ञानमधियमनिष्टफलदत्वादवश्यंनयस्यसत्राधानाद्यतिज्ञात
स्तस्यपुनराधेयंवनवतीति॥अयमेसाज्वलःसूत्रार्थःपुत्रमर्त्यायमित्यत्रपुत्रशब्दश्चापत्यमात्रवचनः॥
नारायणदत्तोपुमांसएवमेपुत्राजायेरन्नित्यत्रायस्समात्रवाचित्वोक्तेःजनयत्रजपुत्राणीतिलिंगात॥पुमा॥
सुत्रोजायतइतित्वपौत्रामानामहस्तेनेतिमनूक्तेः॥पुमान्श्रयत्यमित्यर्थेतुस्त्रीस्मो—मितियोत्रेयश्चापत्ते
नवांतर्वर्त्तिनीविनक्तिमाश्रित्यपुस्त्वविशिष्टेपवायत्यस्मयतीतिरितिवाच्यं॥निमित्तगतसंख्यालिंगयो
रविवक्षितत्वेनस्त्रियांनितत्वासुत्रशब्दगतंपुस्त्वमविवक्षितमिति॥उपचितंचैतदोस्त्रियमरणश्च्यु॥
त्रनास्करमंदेः॥नथाचपुत्रशब्दस्यापत्यसार्यपरतयातत्सर्पवलिंगविशिष्टयोत्रयोत्रादमर्त्यापिनि
मित्तंनावतुमर्हतीतिन्नावः॥२॥ ॥पुनराधाननिमित्तमाह॥

उद्धातेति॥विहारात्प्राक्तविहरणात्पूर्वमग्नावुद्धातेनुगतेसतिमथ्यमानेप्यग्नावजन्मनिनविद्यतेजन्मयस्यतस्मि
न्नजन्मनिसतिलोकाग्न्यादावादिशब्देनोदपात्रकुशबटुब्राह्मणाजातायहणंश्रुतिदर्शनात्॥अनिक्षिप्तेनिधा
पितेसतिन्नस्तुदयेस्तमयेवानिमित्तेजाते॥१३॥अनेनपूर्वोक्तेनविशिष्टहेतुनाऽद्धरणप्राक्कालीनेकाग्न्यनुगम।
निमित्तमेधनाग्न्यजननहेतुकलौकिकाग्न्यादिनिधानराहित्यविशिष्टस्तोदयकालरूपनिमित्तेनजातवेदाश्च

॥उद्धातेग्नौविहारात्प्राक्मथ्यमानेप्यजन्मनि।लोकाग्न्यादावनिक्षिप्तेम्युदयेस्तमयेयिवा॥१३
विशिष्टहेतुनातेनजातवेदाविनश्यति॥विहारोत्तरकालंवानष्टेपूर्वापरानले॥१४॥ ॥ ॥

ग्निर्विनश्यति॥नाशंप्राप्नोति॥अत्राग्निर्नष्टेनाग्निनिष्टाधानजन्यसंस्कारापूर्वंलक्ष्यते॥शक्यार्थेर्दर्वतात्वेननाश॥
मेनवादन्वयानुपपत्तेः॥पुनराधानेनत्वतीतिभावः॥अत्रापंतर्गतिर्णीनायेनकेवलगार्हपत्यायशमेऽनाच
क्षीत्यादिनिमित्तसत्त्वेनपुनराधेयमेवकेचिदाजगुः॥विहारणात्प्राक्तादृग्विशिष्टहेतुग्निनाशाऽस्तु। कल्पः
क्रमधुनाविहारोत्तरमग्नेतादृशेनैवहेतुनाग्निनाशोभवतीत्याह॥विहरेति॥वैत्पथवाविहारोत्तरकाले ७
यथास्यात्तथापूर्वापरोत्तरगार्हपत्यसाहवनीयोनष्टावनुगते॥१४

शेषमग्न्यन्नेप्यजननादिकंसर्वंपूर्वोदितमत्रापितंनिमित्तेपि अग्निः अग्निरयंविनश्यति अग्निरि
त्येकवचनेजातत्वनिमित्तयोर्ण्यायस्यतुल्यत्वात् विनाशात्प्राक्तेनपुनराधेयंनवतीत्याहयस्मोनाव
ग्राऽतिविशेषस्मरणात् अत्रविशिष्टहेताऽद्धरणोत्तरकालीनेतिविशेषणायं पूर्वोक्तविशिष्टहे
तौमथ्यंनाग्न्यजननहेतुकेतिविशेषणंकल्पमाद वैधमिति उद्धरणात्प्रागुत्तरेवाग्नावनुगते
सतिवैधकाष्ठमरणिरूपमनिर्मथ्यामथित्वाऽगेवमथ्यनात्पूर्वमेवअग्न्युदकादिकेविन्यस्तेपि
शेषपूर्वोदितसर्वंतत्रायग्निर्विनश्यति वैधंकाष्ठमनिर्मथ्यप्रागेवानुग्न्युदकादिके १५ विन्यस्ते
ष्वग्निनाशस्योदयास्तमयेसति कालाल्पत्वेत्व निर्मथ्यलोकाग्न्यादिरूपेयदि उदयास्तमया
स्थापितेपिउदयास्तमयेजातेनाग्नौ अग्निनिष्ठसंस्कारध्वंसोनवति उनराधेयंनवतीतिभावः १५अ
स्मिन्विषयेकर्कमतमाद कालेति उद्धरणात्पूर्वमुत्तरेवानुगमेकालाल्पत्वेसतिकालस्योल्प
त्वंकालाल्पत्वंस्वल्पकालेसति अस्तोदयनयान्मथनारंभकत्वेवयदि चेत्उदयास्तमया
स्पर्वमेवलौकिकाग्न्यादिरूपेत्तरवेरुत्पाद्येत अस्मिन्निमित्तेकर्काचार्यः अनाग्नानाग्ना
नावेमिश्रेनिमथनपर्याप्तकालेसतिअनिर्मथ्यकृतेपिस्वरेअग्निरापितेपुनराधेयमेवेतिभाव १५

मतांतरमाह लोकेति अर्कस्यसूर्यस्यअस्तमयोदयात्पुरा पूर्वं लोकाग्रादौ आदित्याद्देनोदकादिकेअलब्धेसतिअप्राप्तेसतिस्वल्पकालेपिमंथतस्मारंभमात्रेणकेवलेनारंभेणहेतुभूतेन पूर्वाचार्यैर्निष्पन्नः संस्कारनाम्नोनिवारितः ननुवीप्सार्थः तत्त्वयुक्तंपुनराधेयंपुनराधानंवाननवतीतिभावः किंत्वनुगमएवायश्चित्तमेवामंथतारंभस्तंभमवतीत्युक्तंनारायणकृत्तो १७ पूर्वमस्तोदयकालिनोनयानुगमस्यनिमित्तत्वमुक्तमधुनातज्ज्ञानस्य

लोकाग्रादावलब्धेपिसूराकास्तमयोदयात् मंथारंभमात्रेणानाद्यैर्निवारितः १७ उभयोर्ह्यानविज्ञानाद्यर्थमकेस्तिमेतिचेत् कर्कोग्निनाम्नामाचष्टेस्यस्यात् ज्ञातेपि निमित्तत्वंमतभेदेनाह उभयेति उभयस्मादग्नेरुद्धृतमनुगमस्तस्यज्ञानात् ज्ञानात् ज्ञानानंतरं अर्कोस्तिवेतिचेत् एतिउदयंयातीतितदाकर्काचार्योग्नितानाम्नाच ष्टेकथयतिपश्चात् अस्तोदयानंतरं ज्ञातिअनुगमनज्ञानंचेतनुष्मति दोषयुक्तो ननवतिअर्थादग्निः पुनराधेयंतदोनवतीतिभावः १८ राम

उभयानुगमनेपिपुनराधेयंनेतिमतांतरेणाह एकेति एकेआचार्याः एकयोनित्वपक्षेएकाग्निपक्षेसर्वीमनुगम॥ सर्वेषांत्रयाणामग्नीनामनुगमोपदिश्येत् तुपुनः उदयास्तमयेश्वरेजीतेमतेतस्मिन्निमित्तेपुनराधेयं नवति॥

॥एकयोनित्वपक्षेतुसर्वीमनुगमोयदि॥उदयास्तमयेचैवनाम्नामेकेनतूनयोः॥१९॥

नियोगार्थःएवशब्दः पुनरुभयोर्गार्हपत्याहवनीययो॥ नुगमनेनाश्रुतवदृतीयोपः १९ तन्ननवतीसर्थः त स्मिन्नेवपक्षेसर्वीमनुगमेपिकिंविधिर्नेत्याह॥

श्रज्ञ्यति ज्ञयोर्ज्ञानेउन्नमानुगमेचेघदिश्रज्ञास्तद्विषयकज्ञानानाचेत्यर्थः उदयास्तमयास्तुएर्वमेष्ट
नेनःनोकिकानिस्थायनादिनावायरोग्निःपक्षत्योपिगार्हपत्य इतियाचत् एकंकेचत्पक्षेघदिजातःपक्षा
हवनीयाघत्तुगमज्ञानेजातेपितावत्तात्रमात्रनिमित्तेनतन्नरूपतिनष्टेनभवति तत्रैवंसत्येवः यस्मोनावर्ण
इत्यादिनाउन्नयानुगमोनिमित्ते तत्रोभयत्वरयोर्दृष्टचित्रोघणस्यापिविवक्षितत्वेनसिद्धांतित्वान्नैकान्तु

॥ श्रज्ञ्यैडमयोर्ज्ञानेभ्युदयास्तमयात्पुरा ॥ परोग्नि ॥
॥ रेकोजातश्चेत्तावतापिनन्नरूपति ॥ ५९ ॥ ॥

गमेनुनयेधानमित्येकः पक्षः श्रंतर्गार्हपत्यैणीन्यायेनकेवलगार्हपत्यैकाग्न्यनुगमेनुनएधेयमिति हितीय रोम०
कर्कमतेतूनयानुगमज्ञानेनिमित्तेनैनोनयानुगमस्योक्तादृशात्राकूज्ञानेउनएधेयं तदंतरज्ञानेनुन
नवति किंत्वनुगमत्रायश्चित्तमेवः किंचित्समयानु॰गमस्यनिन्नयोनिपरत्वेनिमित्तत्वमभिन्नयोनि
यस्तेतुसवीग्न्यनुगमज्ञानस्यनिमित्तत्वमाहुः श्रत्रापियमनुएत्पत्तिरेहित्यादिवोध्ये ॥ २९ ॥ ९

तस्मगार्हपत्याग्नेरनुत्पत्तिमात्रेणश्रनुत्पत्तिरेवश्रनुत्पत्तिसात्रंतेनाग्न्याधिः उनराधेयंनवति श्रर्व
त्यग्नहवनीयदक्षिणाग्नेरनुत्पत्यातेत्यर्थः २१ श्रस्तोदयात्पूर्वमकृतोद्धरणस्यगार्हपत्यानु
गमेसत्येतगग्निणीन्यायेनोनयानुगमनमाश्रित्यकेचित्वा चिनेयं केचिदिति श्रविहृतावस्थश्च

तदनुत्पत्तिमात्रेणस्यादग्न्याधिर्नपूर्वयोः केचित्वविहृतावस्थेपरेग्नावनुगच्छति २१ ना
धानमन्वतेतत्रनोनयानुगमोहिसः २२ श्रीकृष्णोय श्रीवासुदेवायनमोनमः

कृतविहरणावस्यादज्ञायस्यविहाणात्वागितियावत् पो प्रोपश्चात्येगार्हपत्येनुग
तेमत्तिकेचित्केचनतुः श्रप्यर्थः केचिदित्यर्थः तत्रतस्मिन्निमित्ते आधानंपूर्वेकिं
उनराधेयंनमन्वतेश्रचाधानंग्राह्योग्न्युत्पादकत्वेनउनराधेयंनपचर्यते हियस्मात्सः
उनयागमोनतेवेत्यर्थः २२

यस्योनावग्नौअनुगतावनितिचेदमुदियाद्दायुतराधेयंतस्यप्रायश्चित्तिरित्यनेनास्तोदयकाली
नोमयानुगमननिमित्तैनैमित्तिकत्वेनास्तातस्यउनराधेयस्येष्यंगत्वंतागमन्बाधानोत्तरकालीनत्वा
दग्नेरनयानुमेगेननिमित्तेपिसतिनिमित्तेनैमित्तिकमपिन्यायेनकर्त्तव्यत्वेनप्राप्तिस्तिनिमित्तिबो
धयन्निमित्तानावमाचष्टेअन्वाहितेति अनुअन्वाधानेनादितः संस्कृतः अन्वाहितोयदग्नि
: तस्योनयंगार्हपत्यादवनीयरूपंतस्यध्वंसोनावः तस्मात्सादिरनंतः यस्मिन्सति यद्दाग्न

अन्वाहितोनयध्वंसेयग्निनाग्नोनविद्यते अन्वाहितविधिः कार्योह्यवाहद्येत्यक२२

न्वाहितानअन्वाधानानंतरंउनयध्वंसेसति अन्वाहितग्नाग्नोचान्वाधानवचनः अनुपूर्वक
स्याधानस्याग्नेस्यचआदितयदस्यान्वाधानवाचकत्वंतविवक्षितत्वात् अन्वाधानोनामुन्न
यानुगमेपि अग्निनाग्नोग्नितिष्ठानजन्यसंस्कारपूर्वतानाग्नोनविद्यतेतन्नवति तत्वयुक्त
उनराधेयंतन्नवतीत्यर्थः अन्वाहउपदिशेषएवास्यानयग्नेरन्वाहितत्वेनसिद्धांतितत्वाने
कतएवनाग्नोनविद्यतेतन्नवतिधुनुगमोक्तिमित्तमन्नउन्नयपदोपादनं अपिनास्तो—

दपकाजीतत्वंघोत्पत्तेतत्रतर्हिकिंस्पदंतत्राह अन्वाहितेति अन्वाहितस्याग्नेरनुगतस्यग्नेर्विधिः कल्प क
उक्तोपदाऽन्वाहितादन्वाधानेतरस्मिन्गार्हपत्येग्नेर्योविधिर्हविर्वाहद्येहव्यवाहद्येहव्यवाहयोरग्नेर्हविर्यंगार्हपत्याह
वनीयरूपंतस्मिन्हव्यगमनंतएनुगमेपिप्रत्येकंनवति अत्रोनयग्नाबुस्थाविवक्षितत्वज्ञायनायएथक्पदो
पादानमन्यथोनयानुगमेएवान्वाहितविधिनानवितव्यमितिगार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्नयंतएनुगमेपिअ
न्वाहितविधिर्जीवति एवचान्वाधानोत्तरंश्राद्धकर्मीयवर्गीघराकदाचिदन्यतरानुगमेऽद्रष्टव्यः अन्वाधानेच
अस्तीतिविस्तरेतिसाधारणमेवनन्वग्निहोत्रहोमांगभूतासृष्टिषुक्रियमाणास्वन्वाधानोत्तरकालीनाग्नुगा
मेचैतदेवप्रायश्चित्तमभ्यूहेतिसंदेहेअविशेषादेवेतिप्रसंगेनेतिब्रूमः अग्निहोत्रांगभूतेष्टिमध्येग्नुगमो
यदि गृहीतानुगमोन्यस्योधादानेष्टिवत्स्तनु साधारणंनचेहाग्नेर्येनस्थालीपाकवत्तन्नसूद्धरणमिस्यार्थ
किंतुहोमार्थमेवतत्र तस्माद्यथातिथेर्होमकालीनस्यनुजिक्रियानाग्निहोत्रांगमेवन्नगृहीतानुगृहीतानु
गमस्त्विहकिंत्वनादिष्टमत्रेणपुनर्हरणंनवेदितिवचनात् अनादिष्टमनुगतप्रायश्चित्ते अन्वाहि
तविधेस्तुकल्पनेदेननानात्वान्मूलेनोक्तइतिसंक्षेपः॥ २२ ॥ ॥श्री॥

कविदनुगमत्रात्याकृतेमंथनेस्वीग्निदर्शनेचजातेतत्रकिंस्यादिति अनुगमप्रसंगान्नैमित्तिकोत्तरमाहनाग्नेनि नाग्नोत्पमगस्तङ्गंस्या नुगईतिश्रुध्याग्निमथित्वातद्दारेणोपलब्धिगोचरंकृत्वास्वीग्निंवायदिपत्नप तितदेवमथित्वाग्निम १णि स्याग्निंसमारोप्यपत्नांतरेस्वरेधाकृत्वासमारोप्यविधिनारणिंसमारोपकृत्वा क्रियाहोमादिरूपास्वीग्नेरवरस्यागैवर्तयेतहुत्वीदित्यर्थः कालमात्रक्रियानुवादेन नाग्नोत्पामथि तस्याग्रेस्त्यागः सर्वप्रायश्चित्तंचैकंकंदेवंयेसमारोपत्रपतुनर्नात्वान्मूलेनोक्तेः अग्नेवत्रात्पोद्धृतस्य स्वीग्नेरुपरिनिधानेकृतेग्नित्रेग्नित्वतेष्टकपालः पुरोडाशोनवति स्रुणाहुतिंवाजुहुयात् कात्यायने नतूपस्थानमपिग्रामाते एवमाहवनीयदक्षिणाग्न्यतए १अनुगमत्रात्पागार्हपत्याद्धरणेकृतेपश्चा त्स्वीज्ञाने प्रायश्चित्तंकृत्वाग्नोद्धृतस्यागार्हपत्यमध्येपत्नोत्प्रक्षेपः कार्य अथैसंकल्पउक्तोवाग्निरि त्येवंबुद्धिश्चेन्नदा दृंप्रायश्चित्तंकुर्यात् तेचाग्नोद्धृतमाहवनीयेपस्यपश्चात्पुरस्ता द्वास्थयित्वाजुहु यत्राग्निर्हूयेहोमंकुर्यात् तत्रैवकर्तव्यता स्वातवतीस्रुणालसद्वीस्वीसमिद्धमाधोपाकमवलुचर्ग्रं ॥ नात्रात्रोत्पामथित्वाग्निंस्वीग्नियदिपत्नपतिमाथितानिसमारोप्यस्वीग्नोवर्तयेत्क्रिया २४

हीतेतस्मांसमिधिहोतव्यं पथाकृतऽवमुनयोरग्नोः त्रोतिएवमुनयत्रहोमः कृतोभवतिएवमेवत्रा त्पाकृततस्माहवनीयदक्षिणाग्नोरुपरिनिधानेकृतेस्वीकृमिष्टरूपंमुपस्थानरूपंवात्रपात्रेतेबोध्यमि तिसंक्षेपः २४ त्रागसोहयादग्नमुन्मेत्रोकग्नारीनामनिदोषेचसतिपुरात्रेमस्यविकल्पमाह उद्धृतेति

उद्धातारुद्धातमारभ्यउदयनिमेषाद्यावदुदयास्तपर्यंतमित्यर्थः अग्निविनाज्ञाने लौकिकाग्न्यादिहेत्य राहित्येनस्वीमुक्तात्तत्रतस्मिन्निमित्तेसतिअग्न्याधिपुनराधानपुनरध्येयेविकल्पतोविकल्पेनस्यातान वत्तः तदुक्तंयज्ञयाज्ञवल्क्येउदयास्तमयात्स्वर्गार्हपत्यलोगतोयदि नस्यन्नारणिमास्मृत्पत्रंकुर्यात्पुनर्य ने मथ्यमानोनजायेतलौकिकाग्न्यादिकंक्षिपेत् ततोविहरणंकृत्वाहोमंकुर्याद्यथाविधियद्यग्न्या दावनिक्षिप्तेउदयास्तमयोनवेत् स्वरस्थानेयदाश्वत्थंतदास्यात्पुनरिति पुनरिति यद

उद्धातोदयनिमेषाद्यावदग्निविनाज्ञाने अग्न्याधिपुनराधेयस्यातांचविकल्पतः २५ मंत्रेवि नासमारूढोरणेरात्मनिवायदि तच्छ्वलनज्ञातौस्यादसमारूढज्ञातिवत् २६

स्यान्नयवाविकल्पादिति २५ निमित्तांतरमाह मंत्रेति अरणेर्वित्यथवामंत्रंसमारोपणं मंत्रविना त्वात्पामंत्रांतरेणवासमारूढः कृतइतिशेषः ततोज्वलनज्ञातौरवरस्याग्नुपन्नमेतत्रतस्मिन्निमि त्तेसतिअसमारूढोदग्नातिवत् असमारोपितस्यज्ञातिस्तयातुल्यस्यादनुगतप्रायश्चितमथनपूर्वकं नवतीतिन्यायः समारोपितइतिबुध्यामथनानुगतप्रायश्चित्तेचेन्नकरोतितदाउत्तरायहोमका लात्पाकृज्ञानेमंथनादिकार्यंतदूर्ध्वज्ञानेतुपुनराधानमिति २६ एवमवरारणिमंत्रविनाप्य

आरूढेतियथाग्नास्त्वंग्नास्त्वमनतिक्रमेतियथाग्नास्त्वंग्नास्त्वंमंचेस्तेनआरूढः समारोपितोयदितिश्रुतौक्त
माहरुष्यग्नास्त्वतोमंचनावरुढः सत्यवरोहंमंचं विनाग्नांत्यान्मंचेणवावरुढोपिनावरूढस्तादात्तीय
होमकालात्पागवरोहणमंचश्रुतंकर्मयजनंकार्यं तृतीयात्परतुपुनरेहितिः स्यात्वाग्नाहोवक्षारणंतदु
क्तं ऋग्रावतुगतेयस्यहोमकालेद्वयंवजेत उभयोर्विशेषोवासेवाघुनराधानमर्हति इदंतुग्नास्त्वांतर
विषयं कस्यांचिदवरोहणस्यानाम्नातत्वात्यद्वादेतुपरत्वाद्वारभ्यं आरूढेतियथाग्नास्त्वंयथा

आरूढोपियथाग्नास्त्वमवरूढोनग्नास्त्वतः तृतीयेहोमकालेवासंप्राप्तेघुनरेहितिः २७

रूविधिनाग्नास्त्वोक्तक्रिययेतियावत् आरूढोपिग्नास्त्वतः ग्नास्त्वेण सार्वविभक्तिकस्तस्मिन्नावरूढोरणि १२
मात्मन्वाग्नाः अनेनेदंकर्मकर्तव्यमितितिथमविधत्सयाग्नावात् विद्यमानेग्नौयथोक्तमग्नेर
धरणंवाकार्यंउपग्नौतोतुग्नस्मस्पर्शादिघायश्चित्तहोमान्तंकार्यं अथमंथनेक्रियमाणेचेद
ग्निर्नजायेततत्रकिंस्यादत्तआह तृतीयेति स्वरस्याग्मनुगमोत्तरमथ्यमानेग्न्यजननीत्यध्या
र्थं अस्मारूढग्नातिवदित्युक्तत्वात् तृतीयेहोमकालेसंप्राप्तेघुनरेहितिः घुनराधानेनवर्तति २८

यागस्योदयादग्मनुगमनेलौकिकाग्न्यादिषुहोमंसंपाद्यमंथनंकार्यमित्यर्थः अथनात्तदवधिकथन
स्वर्वकंघुनराधानंनिगमाह्यदैतिद्वाभ्यां यदायस्मिन्कालेलौकिकाग्न्यादिनिधायतदात स्मिन्का
लेतस्मिन्नेवाग्नौहवनंकार्यमितिन्यायः नतूत्तरत्राविप्रयितामौतुघुनर्यं लौकिकाग्न्यादौक्रते
पिअतंतरंहोमातेतरमथ्यमातेपिअग्निर्द्वितीयाद्वातृतीयाद्वाहोमकालात्पुरायदिनजातेत
त्रघुनराधानमाचरेत्होमस्तुलौकिकाग्नौएकएव द्वितीयहोमकालात्पागजननेघुनराधा

यदातुलौकिकाग्न्यादिनिधायहवनंतदाक्रतेपिलौकिकाग्न्यादौमथ्यमानोग्न्यनंतरं २८
द्वितीयाद्वातृतीयाद्वाहोमकालात्पुरायदि अग्निर्नजायेततत्रघुनराधानमाचरेत् २९

नमितिरामः होमस्तुसमारोपमथ्यमानविषयोनानुगतमथ्यमानविषयइतिद्वौ २९ लौकिका
ग्निनिधानात्पागुत्तरत्रानस्मस्पर्शादिविशिष्टाग्न्युत्पत्तिरेवघुनराधानहेतुकेत्पादजातइति
नस्मस्पर्शंविनायस्मिन्गोमथ्यंयेदु दाहणिवासुग्मुपसामस्तनारणोपः स्पर्शमंतरेणमथनात्स
थमद्वितीयेतद्होमकालात्पाक्कृजातोग्निर्लौकिकः स्यादुत्तरस्यनलौकिकपदेनान्वयः पत्पक

बोधः यत्राप्युपन्यासस्तत्समानारणीसंस्कृतेपतिवचनात् एवंजातजयंविनाजातो
पिलौकिकस्यात् इदंजातजयानावरूपंपुनराधाननिमित्तंयस्याग्नारवायांजातेग्नौजातज
योविहितोस्तितच्चाग्नारवायरं एवंजातोपिघायश्चित्तंविनालौकिकः स्यात् अत्रघायश्चित्तग्रा
हितानुगतघायश्चित्तमेवोच्यते तथाचघमादादिनाघायश्चित्ताकरणेनलौकिकोनवति
तच्चकचित्नस्मस्पर्शरूपस्पर्शादिष्टघायश्चित्तस्यकृतत्वादन्यदनुगतयश्चित्तंनवतिते

जातोपिवाविनाग्नस्मस्पर्शंजातजयंविना घायश्चित्तंविनाकाष्टमंथनेचोदितंविना २०

नानुगतघायश्चित्तानावेपिलौकिकत्वंनेत्याहुः यरेतुनस्मस्पर्शस्याग्निहोत्रघकरणेपवि
तत्वेनतत्स्वरूपत्वात्तच्चैकनस्मस्पर्शोनान्यच्चातघतिरिक्तोग्नुगमेनस्मस्पर्शोनि नवति किंतु
अनुगतेघापश्चित्तमेवेतिकर्कोः तदुक्तंरणुकाचार्यैः विहारकालादन्यच्चयदन्नयानुगच्छति
मथित्वानयेसुहृत्यानादिष्टत्वरूपतरति मंथनेचोदितंकाष्टविनाघमादादितापमन्यांतरा
णन्नासावलौकिकारणाग्नौ ज्ञातोपिलौकिकस्यात् एवमचोदितपाकादिकमपिपुनराधा
नघयोजकं अचोदितेनयाकेनकृतेनोच्चर

णानन्च लौकिकोग्निः सविज्ञेयः पुनराधानमर्हतीतिबौधायनीयात् अतोयस्मादग्निविनाग्नौजावतश्रुति
हेतोर्लुप्तलुप्तयदार्थकस्मस्पर्शादिरूपादारभ्यांहस्तिः स्पर्शस्यकृतत्वात् एवंयस्मयदार्थस्यनस्मस्पर्शो
देर्लौकिजातस्तमारभ्यपुनरावर्त्तयेत यदिस्पर्शोविदितोजातजयरस्वकृतस्तदाजातजयमारभ्यावम्
श्रु २० अकृतस्पर्शादियदार्थानांकालावधिमाहयदीति न्यायात् घमादादालसादायदिनावर्त्तयेत्पुन
राहृत्तिनंकुर्यात्तादग्नेपस्पर्शादीरहितेएवचेज्जुहोति तदाग्नेष्टहोमकालमभिव्याप्यलौकिकोनजति

यदिनावर्त्तयेद्वाक्रोताहेनोवजुहोतिच श्रूयमानेपिलुप्ततहोमकालाष्टकात्परं २१

श्रुतऊर्ध्वंहोमकालाष्टकात्परंकूयमानेपिघंतिलुप्तेते अग्निनिष्पंस्कार श्रुतिशेषः लौकिकोनवतीति
नावः श्रुदमत्राकृतं अष्टहोमयुर्यैस्तत्यविधेष्यग्नेकृतानांकर्मणांफलजनकत्वमवाहतु तऊत्तरंतुने
ष्फल्यमिति होमाधिकारणस्यलौकिकत्वात्तेनलुप्तपदार्थस्यविस्मृत्यास्मरणान्नरंचऊर्ध्वंदिवसमु
ध्यकरणं श्रुतऊर्ध्वंपुनराधानमेव २१ मस्मस्पर्शस्यपुनराधाननिमित्तानित्यतामतांतरकथनेनाह
× होमेतिसार्द्धेन धृतोपिज्वल× नस्मेति एकेआचार्याजस्मस्पर्शोवितापिलौकिकत्वंतमन्यते अर्थो

दर्शेः २२ क्रियालोपनिमित्तेपुनराधानंभवतीत्याह ॥ मानोष्मग्निर्होमानाष्टकंतस्मादधिकेहोमेलुप्तेसति
विनश्यतिनष्टसंस्कारोभवतिततोहोमाष्टकादल्पहोमलोपेपियदिउद्वायेद्द्वुगमंघान्नुयात्तर्हिवि
नश्यति किंचित्तुहोमलोपेपिनष्टोभवतिविद्यमानेतुहोमाष्टकंपर्यंतंनाशोन तूत्तरंनाशोग्नेरि
तिभावः अत्रास्मिन्निमित्तेआधानपुनराधेयेच आधानशब्देनपुनराधेयमुच्यते तच्चाग्न्युत्पादक

मस्मस्पर्शोविनाग्नेर्लौकिकस्यैवमन्वते होमाष्टकाधिकेलुप्तेध्रुवोग्निर्विनश्यति २२
ततोल्पहोमलोपेतुयद्युद्वायेद्विनश्यति आधानंपुनराधानविकल्पेनाचचोदिते २३
लुप्तेहोमद्वयेचाह्नोगार्क्षिरत्रलाह्निति ज्वलत्स्वग्निषुकर्त्तव्मानंसुमत्येवकेवला २४

स्यैनाधानपरस्यनाऋत्वन्यवहारात् विकल्पेनत्वोदिते आधेयंपुनराधानंवानभवतीतिभावः ॥ १४
२ अचलोगार्क्षिमतमाह्नोगार्क्षिस्तन्नामऋषिर्होमद्वयेलुप्तेसतिपुनराहितिंपुनराधानमाह
तथाचैतन्मतेनाग्निषुसत्सुहोमद्वयलोपेपुनराधानमेवभवति तथाचोक्तंभगुणे होमद्वयात्स्वे
दर्शेपूर्णमासात्सयेतत्था पुनरेवाग्निमादध्यादितिनागविश्वासनमिति २४

विषमंनेष्वग्निषुतुपुनराधानंनेत्याह ज्वलत्स्विति अग्निषुज्वत्सुविद्यमानेषुकेवलाएकहविर्द्यातंसुमतेव
तंसुमतीष्टेरेवकर्त्तव्या होमाष्टकलोपेत्वनोधिकलोपीपुनराधानंनेतिसर्वत्रज्ञेद यद्वाकेवलांतेसुमतीष्टिकृत्व
यनिष्टतोऽतिक्रांतहोमानकर्त्तव्येवहोमाः कार्यो इतिकेवलशब्दार्थं ३५ इदमापद्विषयकमित्याह आयदिति आ
पदिएषुचैत्रादिविपत्तौअग्निषुदीप्तसुविद्यमानेषुमासुमासार्द्धपक्षपर्यंतंनष्टमतेहोमोनक्रियतेचेत्॥अतिक्रां

आयद्यग्निषुदीप्तसुमासार्द्धंचेनष्टमृयते ॥ सर्वेहोमानतिक्रांतान्पक्षांतेपक्षहोमवत् ३५
समस्पसुकुर्यात्पश्चादिष्टिंतंसुमतीनवेत् नत्रपुनर्येध्यमित्तिकोषीतकीश्रुतिः ३६

तात्सर्वेहोमान्दिनमासातसायंमातर्होमान्पक्षहोमवत्समस्पमासंकृत्वाजुहुयात्पश्चादनंतरंतंसुमतीमेव
काऽष्टिंयायद्भिंतंनवेत् तत्रपुनराधानंपुनर्येध्यंवाविकल्पेनोक्तंननवेत् इतिकोषीतकीश्रुतिर्ब्रीह्यणं पक्ष
होमवदित्यपवदतेण तेनयत्रन्यूनहोमस्तोपपितावद्दिनंस्यात्तहोमान्कृत्वातेसुमतीष्टिं॥अत्रातिक्रांतहोमकरणा
मित्तिलौगाक्षिमताऽऽह ॥ स्वकालादुत्तरेगौणऽत्फलेऽनेपलेद्दर्शेभवेत्फलेऽहोमकरणंयुक्तमायदि॥३६॥

यस्मादूर्ध्वमपिहोमलोपेनाग्निनाशइतिमतोहरेणाह्यङ्गि॥वत्सरंवत्सरपर्यंतमित्यर्थे कालाध्वनोरत्यंतसंयोग इतिधी
तीया वेत्यथवावत्सराद्ध्वंवत्सरस्याईषाणमासपर्यंतंग्रह्य कालेऽग्न्यादिनोमहायदिहोमलोपेसतिऽनाशानश्चे
द्दीप्येतेऽनुगता कदाचिदपिनश्यंतितर्हितत्रपतिपुनएधनंनेत्यर्थ वक्ष्यवचनमतोत्रएवनित्यो नायेनचो
ध्वं नित्यधारित्वयज्ञाग्निन्यायेणवा यद्यनुगमनंसमारोपोवालदारुनएधांनामितिसर्वोक्तेज्ञेयं समासाद्याग्नेरप्येका
ह्याग्निहोत्रानारंभेतंतुमतीकृत्वाप्रतिहोमंनवीचस्वतीचप्रायश्चित्तमित्यंकं प्रायश्चित्तमदीये ३७ अतिक्रांत

॥वत्सरंवत्सराईवाहोमलोपेमतोत्रएव न्यायत्कालेननश्यतिदीप्यंतेचेद्धुताशन॥ ३७
॥पंचकार्याः पुराडाहोमेलुप्तेर्ध्वंवत्सरं॥पाथिकृत्प्रथमोज्ञेयःपावकःश्रुचिरेवच॥ ३८

होमान्कृत्वापंचहविष्केष्टिःकार्यत्याह पंचेति अर्द्धवत्सरंवत्सरस्याईमित्यर्धवत्सरंहोमेलुप्तेसति एकवव रोम॰
नंसामान्यान्यायेण पंचपुरोडाशाः कर्तव्यास्तानाहः प्रथमः पाथिकृत्ज्ञेयः द्वितीयः पावकस्तृतीय १५
श्चुचिरेव चेत्यंतुर्थोव्रतपतिःपंचमस्तंतुमान् एतेपथिकृदादयोग्नेर्देवतायाः क्रमात्गुणाविशेषणा
न्यवंतितथाचाग्निःपथिकृदेकोग्निःपावकोग्निःश्रुचिरग्निर्व्रतपतिरग्निस्तंतुमान्क्रमेणदेवतावंति ऽत्र
देवतायहणाद्योगोविधीयतेःसचैकतंत्रेणएथक्तंत्रेणवाभवति ३८

वत्सरंहोमेलुप्तेसतितु सप्तसेष्वाकोनपुरोडाशान्कुर्यात् सप्तहविष्केष्टिःकेष्टिःपवमानेत्यादिसप्तवामायश्चित्तेष्ट
कुर्यात् अत्रयथाक्रमंक्रममनतिक्रम्यसप्तनिर्दिशेषितोविशिष्टोग्निरेवदेतास्यात् तत्रपवमानएकोगुणःपाव
कोद्वितीयइत्यादयाः सप्तगुणास्तद्विशिष्टोग्निः पवमानएक अग्निःपावकोद्वितीयोग्निः शुचिस्तृतीयोग्निःपथिकृ
च्चतुर्थोवैश्वानरःपंचमोव्रतपतिःषष्ठोग्निस्तंतुमान्सप्तमइतिदेवतावंति अत्रपक्षाद्ध्वमपिहोमलोपेनाधानग्नि
तिकोपातकमस्तनेदाद्देद ४० द्योएषद्विषयमाह एकेति अर्थाद्द्वयोमानयोरेकारंभएषधतिविशेषेषुएकहोमलो

व्रतपतिस्तंतुमाश्चाग्नेर्देवतायागुणाः क्रमात् सप्तकुर्यात्पुरोडाशान्होमेलुप्तेपुवत्सरं ३९
पवमानःपावकश्चाग्निःपथिकृदित्यपि वैश्वानरोव्रतपतिस्तंतुमानितिसप्ताग्नि ४०

पमारभ्यएषधर्मोवातहोमलोपेषु तोग्निविशेषादेवतात्रयथाक्रमं एकारंभएषहविष्केष्टिघनविशे
षि अत्रपक्षेधंपदमनेकवाचकत्वेनोक्तं यावज्जीवनिमित्तस्यतत्कालमहत्वात्कार्यानुपपत्तेःदृष्टत्वात्
सहहाएवत्सरंसत्रमुपासीरन्नित्यत्र अन्यत्रसत्रिरेकेविघमानेग्रएषोवीसमारोपितेग्राधानेपुनरएधानेनेतिश्र
त्रयत्रयत्राधानपदंतत्पुरुषार्थान्वयानुपपत्तेपुनरएधानलक्षयति किंतुत्रयंविशेष व्रतपतोव्रातपतेष्टिस

॥हितमनस्वतीत्तत्सेतिकामाङ्गुलिंगुंङ्कयादितिशेषः ४१॥

तेनएकहोमलोपेयावज्जीवहोमलोपेचनाधानेत्रातपतीष्टिमनस्वतीहोमरूपेप्रायश्चित्तंघोरायदितिहोमोकार्य।
मित्फलंभवति ध२ ऽयमिति ऽयंवत्सुतोमनस्वतीयोरासुडधीएसुआपत्सुमिलितासुएककालमासासु
उपयोक्तव्या यद्योपदावेवचाहोमऽन्याधत्तावेशरीरयटावेघप्रसक्ते मतांतरमाह अन्येआचार्या ददृशाऽऽ
तिविछेदे मनस्वतीकुर्वंतितद्धविराधानमेकमवति ऽदंस्वत्सापदिषयमितिमिश्रा ध२ मनस्वतीमन्त्रयाट
मनस्वतीवत्सुतोनाधानमनलेसति ऽयमायत्सुधोएसुमिलितासुययोःसते ददृशाऽऽतिविछेदे
कुर्वंत्सनेमनस्वती ध२ अतोमनस्वतीयागोत्पादेत्रोआग्निनारणी नाशादाहावरापोक्षेदृमियत्नेन
पालयेद्ध४ अग्नारणेपोयीवदेवतांऐय्यमथितःपुन ग्रहीतेपुनराधानंछंदोगपरिशिष्टत ध५

माहमनोसोतिरिति निमित्तांतरमाह नाशेति अरणेपोक्तेनाशादाहोस्तःनाशउपघातःदाहःअग्निहःतदा
तावत्कालपर्यंतं अग्निंयत्नेन पालयेत् यावदेवअग्नारणेरारोपमपुनर्नमथितःतस्यैवंचग्रहीतेसति
पुनराधानं छंदोगपरिशिष्टतःभवतीतिशेष ध५ ॥अधिकरणप्रसंगादाह॥

आत्मरोयेति आत्मरोयेशरीरस्यनाशेसतिपावकनश्यति नारणिनाशेअत्रशरीरनाशशब्देनशरीरावयवानामवय
तिसंघव्याघ्रादिनक्षणेनजलप्रवाहादिनाभवति तत्रव्याघ्रादिनाशवदेहेशवंहंयेदंहंयास्मिन्नविनष्टेपिचेत्
दक्षिणेतःपाणिरस्ति तदाननाशा ध६ तत्रकिंस्यादतआह लोकेति अस्यशवस्यपाणिंलोकाग्नौस्थापयि
आत्मरोयेशरीरस्यनाशेनश्यतिपावकः शवदेहेविनष्टेपिदक्षिणः पाणिरस्तिचेत् ध६
लौकिकाग्नौस्थापयित्वास्यपाणिंपुत्रौजयेद्यमुःउपावरोहजातेतितूष्णीमग्निंनयेत्ततः ध७
ददृशोयात्तेनाज्येनतूष्णींकंजुहुयात्स्रुवाःस्रुतःस्यात्तःप्रयतेनचेतेमात्याइतिक्रियाः ध८

त्वापुत्रःपुत्रादिरुपावरोहजातेतिपक्षेजयेत् ततस्तूष्णीमग्निंनयेत् पश्चात्राशावायांत्रमत्राभ्यांप्रतिनयने
मेत्राभ्यांनेत्तन्मात्रूदित्यनिश्वासपरंतूष्णींपदं ततः पित्रूमोतस्मिन्नेवाग्नौ ददृशोपात्तेनघृतशावारोह
हितेनाज्येनस्रुचातूष्णींकंजुहुयात्मात्रकृतमंत्रनिषेधार्थंतूष्णींकंपदं। अतःपरंअमात्यायष्टुरु
षःपुत्रादयःमेतेइतिक्रियाःयात्रविन्यासादयस्ताःसर्वाहस्तमकुर्युः॥ ॥ध८ ॥

यदि सकलेकुपापेत्रौवेलश्चेतत्रापिएषाएवविधिर्भवेत् नाभिनात्रा हस्तस्पवामवस्पवालनेतुआम्नाप्रेता
धानस्वीकोदह तेषामलाभेतत्सूवेकःपणीत्रप्रदाह आत्मसमप्रोपणाविषयमेतत् धण असंगादणिस
मोऐयविषयमाह आग्नाविति अरणोरग्नावारूढेयतियतिश्रीयेत श्रेतंस्थ्रुउपावरोहणंयजुर्जे

सकलेकुणा येलश्चेय्ये षएवविधिर्भवेत् ४८ अग्नावरणेवारूढेत्रमीयेतघतिर्यदि श्रेतंस्थ्रु
ष्टूमाधित्वाग्निंजस्वावोपावएहणं ५० घृतंचहादशोपात्रंतूष्णीकृत्वात्रावक्रियो उपावरोहजातवे
दश्मंश्रेतंस्वर्णयलोकायनयत्रजानन् ५१ आयुःप्रजाःरयिमस्मासुधेहिश्रेताऊतीआस्वज्
वस्वस्वाहाः॥ विछिन्नवह्निमुत्सृष्टपचिकेविधुएन्तलं आहिताग्निमृतेदग्धुंश्रेतास्रुप
॥ त्तिसिद्धये ॥५२॥

स्वाग्निंमाथित्वातस्मिन्नग्नौहादशोपात्रंघृतंसूष्टंगीकृत्वात्रावक्रियाःकुर्वंतिशेष ५० ऊहपत्रास्य
यैमंत्रपाटमाहउपावरोहेति ५१ विछिन्नाग्नादिविषयमाह विछिन्नेतिपंचमिः विछिन्नवह्निवि
छिन्नाग्निं उत्सृष्टयावकंतुत्सृष्टाग्निं विधुएनलंविधुएनिं एतादृशंमृतमाहिताग्निंश्रेतास्रुहुत्ति
सिद्धयेश्रेताधानविधिंदृष्टयकृत्वतंश्रेमेताधानमेवनारूढाजादयःप्राङ्कः५२

णारूढाजादयःप्राङ्कःश्रेताधानविधिंदृष्टयतमेवाह अर्थात्पुत्रादिःश्रेताधानविधिंकारयेदितिसकल्पप्राची
नावीतिवात्मूत्वा अथआयतनानिउद्धृत्यवोढ्यजमानस्थानेश्रेतंस्वाप्यपक्षिणाग्नादनयेगार्हपत्यागा
ऐअरणीसंन्नीधायमरमेतियजुषामंथयेत् मंथनमंत्रस्यैकविधानत्वात्पाठमाह ततःपावकंत्रणी

॥ नारूढाजादयःप्राङ्कःश्रेताधानविधिंदृष्टयकृत्प्राचीनावीतिवानुद्धृत्यावोढ्यानतनाग्नथा ५३
॥ श्रेतंस्वाग्नालयेक्षिप्त्वापक्षिणाग्नादनयेरणी सेनिधायाग्नलंमंथेद्यस्मैतियजुषामतः ५४

यआहवनीयस्थानेनिधायतूष्णींहादशावारंगृहीत्वैनाज्येनतूष्णींमेवाहवनीयेजुंहोतिततोमातापुत्र
त्रादयःश्रेतेइतिक्रियांकुर्युः५२ अथारूढोरूढाग्नावेविधिमाह नष्टेग्नितिअग्निषुनष्टेषुआरूढो
नीरोचमतियदिस्वाग्निंम्रियेत।तदापुत्रादिरूढानीजेविधानेनयोक्तलक्षणमरणिंदृढमाहरेत्
॥ तद्वदेवकक्षमाणान्तलाभेस्वीकारविधिवदेव॥

तन्मंत्रा मोवत्समाणनारणिस्वीकारविधुक्तांनिर्मंथनोत्पन्नेपावकेलौकिकेयोविनिष्ट
येत्व॥ प्रतयेत् पश्चात्तदरणीहृयंत्रौपाठनार्थंआपाप्तनेऽत्पर्थः प्रतयेत् वेसदास्ति ५५ सर्वाधानिनस्तानिर्म
ण्याये तत्तपोरण्योरग्निमुन्पाद्यंतेत्रेतोक्तंमंथनादिअग्निमुन्पाद्यंतानि ग्राहितान्निवेतानि विशिष्टोत्पष्टवि

यस्याग्नयोजुहृतोनासकामाः संकल्पंतेयजमानस्यमासंजायतेतविधेसादिनाथेस्वर्गलोकमिमं
वेतनयंतिति इतिक्रियां ५५ नरेष्वग्निषुधारण्योनीत्रांस्वामीग्निवेतत्वेत् ग्राहरेदरणिहृदधानोक्त
विधानत ५६ तल्लदेनाग्निमंत्रान्प्राप्यतन्मंत्रान्पो विनिष्टयेत् निर्मंथोपावकेपहौपासनार्हंतदस्तित्वेव ५७
ततोग्निशून्यवेतोक्तंमंथनादिप्रयघते यस्ययस्याग्नयोजुहृत्यादिमंत्रकर्मारीतेः॥५८॥

धुणहिताग्निवेतानीत्पर्थः तेषुउक्तंमंथनादिईहितेहवीक्तंयत्तत्सर्वंप्रघतेवाप्नोति मंथनेविशिनष्टि य
स्ययस्येति यस्याग्नयोजुहृत्यादिमंत्रोयग्निवत्तथाभूते स्वार्थेकप् प्रत्ययादिदंविधिरूपंनह्युक्तमेव
मूलकृतोक्तं॥ ५८ ॥

रोम० १८

अनेकपुनएधाननिमित्तानुगतधर्मत्वेनुक्तांतर्नीतोपेक्षापनिमित्तंवक्तुमारभते नार्यायग्नित्यादिना साचो
पेक्षात्वप्रवासादिइतिस्वीकालहरणं आदिपदात्फल्गुसीमानयतिक्रमणादि नार्योयोपत्योस्त्रियोतत्प्रकर्षे
णयिताप्रोषितातस्यांमहत्सीनामलीत्यानतीत्यवान्यत्रागंतुंशालतोगातायामर्कश्चेद्दृतिवासमेतिचेत्
तत्रतस्मान्निमित्तेपुनएधेनवती अन्येआचार्याइहएतादृक्स्वलेग्रन्थयामासुः एकनार्यकविष्णाग्नि
मितिवदंति तथतस्मान्निमित्तेपुनराधेयेनव उक्तंयज्ञयाग्न्यादौ पत्या प्रवासविषयपुनराधिसदारु
ता वाक्यमनाग्निःप्रोक्तैरेकनार्यस्यसेष्यतइति तत्रप्रवासोनामयदीयफल्गुसीमानंक्रम्पएत्रौतत्रैववा
त्स्यति अगृहस्थप्रयाणोयःप्रवासउच्यतेबुधैः अत्रसीमासब्देनगृहग्रामसीमोच्यते तेनाग्नियंविह
यस्वमानेत्पग्रामेवारात्रिवासप्रवासअत्रसीमाशब्देनगृहसीमाउक्ता तमुल्लंघंदेशापरिशिष्टे विहारकाले
यदिकार्यंतोनाफल्गुनीसीमानमतीत्याछेत्त्॥तिःसंत्रायोग्निःखलुनाग्रामेतिगृहस्थसीमात्रविवाहितो
यरात्रिपदमुदयास्तकालेपलक्षकं मलैकवाक्यतानुरोधात् घल्लुनाएयोनोक्तंग्रामात्स्वग्निसम
न्वितात् सीमामतीत्यचेत्रौवासःप्रवसन्स्मृतमितिवचनाद्ग्रामेतरेत्रौवासःभवासःतेनस्वग्नेय्य

त्वाः एवौ वसिनदोष अत्रापि रात्रिपदं उदयास्तमयोपलक्षकं अन्यथा सायंहोमानंतरं गमनेउदयालाकपण
वतौपुनराधानप्रसंगः स्यात् रात्रिवासस्यावश्यकत्वात् अपिचाष्टप्रहरसंयोरविशेषात् एकाकिनीपदापत्नी
कदाचिन्नाममाद्गृहेत् होमकालेनिमंत्रणानंतरादोषेणाभ्युपैति॥

॥नार्यायंप्रोषिताभार्यावुदित्वैकीस्तमेतिचेत्॥
॥तत्रस्यात्पुनराधानमग्नेत्वाऽरिक्तानया॥ ५८॥

अथस्त्रीवनिवसेत्रयामंत्वाऽमादतः॥सौकिकाग्निसविज्ञेय इत्यमानेगमीक्रतियद्देवमिश्रादि रोम० १९
यंयेयोमांतरेनार्यावायज्ञंवाअन्यत्रवाक्वचित् सीमामतीत्यचेद्वसेत्रौवासःप्रवसनंस्मृतमितितत्
त्रवीक्तिप्रयासलक्षणावाकैकवाक्यतयाचारब्धव्यं॥

तादृशेवार्यासोपलब्धेलक्षणांतरमितिप्रवसेद्यज्ञसंपत्तेनतीर्थीयकदाचन इतिकूर्मेरणेक्तं
यानोधार्यतेति वोद्वयनीयाधनाग्नेनस्मप्रवासप्रयोसगत्वापत्न्या स्तत्तदग्नावात्कर्त्तव्यत्वसक्तिःत्रय
एवाधनास्मृता इतिस्मृतेश्चेतिचेन्न अस्तिवास्याअपिधतवता सग्रावतेयतस्तोधनसमूहिलोके
स्त्रीधनानीयउतीस्मृतेः किंचनवतिहिपित्तमात्त्वात्पुत्रदर्शनेनधनोपलब्धिः दृस्तेस्वस्रडहित्रा।
पासनेतफलेन्नवेहितिदानरंडेदशोके दीपतेवदूएदागतास्मः स्वस्रग्नतिश्चोवासःग्नतिपत्यध
नाइत्यक्तंतदस्वातंत्र्यपरतयाव्याख्येयं अतएवनकुर्युरग्नुयस्वानमितिवक्ष्यते एवंद्योपस्थितेयज्ञ
सोनवंत पत्न्याअपिप्रवासोयदिकरोतितदानेनभार्यायांप्रोषितभ्यामितिवाक्येनसनिषिध्यते
त्यतोयज्ञभार्यैकमार्यैस्यवापत्न्याः प्रवासेपुनराधेयमिति मूलकाएः॥ इदमेकभार्यविषयं
तनुबज्ञभार्यकविषयइत्यन्येतत्रस्यास्यांपुनराधानमितिपुत्रविन्यादः॥उक्तएवायं॥ ५९॥

अनेकपत्नीकस्यैकपत्नीकस्य वातिपतपत्नीप्रवासोवेत्तरस्मिन्पुनरुद्वेयस्मिन्तोत्तरेणपत्नी नियमयाह।।
ज्येष्ठेतिज्येष्ठापत्नीग्नीनसंयुक्तावेत्संयुक्तज्ञाष्टः सोमीप्यवचन।।सुवास्तेसंनवात् अन्याः कनिष्ठमथो
स्त्रीक्रियाविशेषणमिहं पत्येछेदुदयात्तकालपर्यंतमपिगच्छति दोषज्ञापनार्थंतद् गच्छेत्प

ज्येष्ठाचेदग्निसंयुक्तागच्छे त्स्नायाहुचि यजमाने
नसहितापद्धतारुद्रकेवलाः।। ६० ।।

त्पाहतिन्नोडेतोपिकश्चिद्वाढ वद्भार्यास्पज्येष्ठाचेत्स्वचसेसुनरुहितिरितियाकंपतएत्।।कीदृशोन्याय रोम०
यजमानेनेनर्त्यसहितायद्वाकेवलयजमानेनरहितास्तारुद्रयवापस्पत्नयायाकोमंगच्छेतु तेनज्ये २०
ष्ठासन्निधानेनचुः सन्निधानेसत्यप्यसतिवाऽतएसोप्रवासेनिमित्तेनगच्छतीतिनाद्रः।।यत्रज्येष्ठ
।। प्रवासएवपुनरुधाननिमित्तमितिरुद्रदत्तस्याऽऽदरः।। ६० ।।

कदाचित्कनिष्ठासहकृतप्रवासेयष्टुः कतिविन्निमयमान्प्रसंगादाह प्रोषितइति प्रोषितः पत्नीसहितःकृ
तप्रवासःअधःशायीस्यादधःशब्देनाग्निस्थानान्नीचत्वमुच्यते खट्वाशुद्रासार्थेतत्वास्तरणनिषेधार्थं।
स्तृणुयादित्यस्मात् ततोऽपेयेत असौस्तृतुयायी ततोजायोयायीस्यात् वृयस्मादमै थुनंमैथुननिषेध

।। प्रोषितःस्यादधःशायीस्तृतुयायीत्वमैथुनं।।
।। वदन्त्यौधायनस्त्वेवमेकावेदग्निसन्निधौ ६१

मोक्तइत्यर्थः।। यद्यज्ञलुप्तगमनेप्रमैथुनंप्रोक्तमितिउक्तंचतुर्थगमनस्यामैथुनत्वंदानधर्मैथुन्या
मपुधिष्टिरसेवादे ६१ अधुनाज्येष्ठयाअपिमवासेवौधापमतेनदोषाभावमाहवदन्ति
तितौधायनस्तुएकाकनिष्ठाज्येष्ठावाग्निसन्निधौचेद्घृतेएवंवदन्।।

इतरासोऽग्नेमासोयथाकामंयथाऽविप्रवासंप्रतुमन्यते अतएवज्येष्ठाप्रवासेपिनपुनराधानमितिदेवय
ज्ञेसेगृहवचनं ज्येष्ठाङ्कुर्यात्सतिचारेणागच्छति पुनराधानमत्रैकऽर्थंतिनतुस्मरयऽतीसंगच्छते ज्ये
ष्ठामवासेपिदोषानावस्पद्यात्रास्संस्मुरिपदाद्विज्ञायते तदुक्तंतमऽतिमिश्रग्रंथ धनवैकल्पिकपाठ

इतएसांयथाकामंप्रवासमनुमन्यते॥इत्फक्कम
वन्नाख्येपि श्लोकेधनीरितं॥ ६१॥

समाम्नयणेज्येष्ठाप्रवासेपुनराधानेस्यान्नवेतिविकल्प तथाचबऽजायीस्यान्तरयतीसन्निधाने शांम०
पुनराधानंनेतिसर्वस्माद्वेदःएतदेवबऽवादिसंमत्याहऽयति इत्फक्कमिति नवन्नाख्यसंज्ञकेग्रं २१
थेपिऽतिग्रंथेनिवधकारेणोक्तं ६२ तथाग्रधुनैकभार्यस्थानेकभार्यस्यवा स्वामिनोऽग्निसन्निधौ
॥नेसर्वथैवपुनराधाननेत्यामतेनाह॥

॥एकस्यामपिज्येष्ठायामग्निहोत्रसमीपतःसमीयेऽत्यर्थःअतिहंत्यामविद्यमानायांकस्यपतिःस्वामिवे
त्तिविद्यतेःअग्निहोत्रसमीपऽत्पनःपऽत्यतेचेत्राशोग्निनिष्ठसंस्कारनाशोनेत्यपरेऽप्राचार्यविऽस्ति॥ अत्रतऽदन्नरं
मात्रस्नाख्यपर्यालोचनयाःनैकभार्यास्यैकभार्यस्यवायत्नीप्रवासेनवतिःतत्रैवपूर्वंपूर्वपतिरुत्पत्नाक्रुऽत्पत्नीस्वामित्वंवाग्निहो
त्रमायायतनसमर्थनायपुनरुत्ववग्निष्टचोदनाविधात्॥

॥एकस्यामप्यतिहंत्याःमग्निहोत्रसमीपतःपतिस्तिष्ठतिचेदग्निनाशोनेत्यपरेविऽ॥ ६३॥

॥इदंविकाकल्पौतरोक्तिःप्रदर्शितातदर्थमेवदाग्नरथिनिष्पादिमहत्तमानामाचारंदर्शयित्वानेमनिपूत्वाचोपन्नेऽतेःतस्मात्सो
ऽमन्नाविपिपत्नीपातकर्मलोनिवृत्तिरितिःएवंमेवमीमांसकाशिएमलिनीलकेवनरादिनिरपिकर्मजिन्यफलैच्छावान्पऽत्न्यात्तऽग्नी
धिकार्येऽत्यथापात्नाऽपरलीजवपद्यादिवरंगत्वमुत्तेःश्राद्धमयूखेःपर्वमासमग्निधतिपिऽतरःधानमितीवोभायनमतात्
पूर्वमतादर्पाचनेदऽरएवंश्वामिपत्नीरन्यतरग्निधनिमनिदेतीषालावमुक्तानुवेनाऽनपायग्निधौनेमज्जिरेनाहः॥

॥संध्यावदित्यादिनिः स्वपनी स्वामिनातुल्यो अन्यस्त्रस्मिन्कर्णिनिकाले ऽनिनित्यादिनातोगमनंकृतः ग्रामस्पोनाक्रम्य
यनाम्नांतनावत्पर्यंतंजलाः नावद्यतित्यर्यंतमित्यर्थः वेत्यव्ययानाम्नीमांतखोमसंख्यग्रामसीमापः

॥संध्यावदन्यवाप्यामीतः दित्वाचिद्वपतीगतो॥
ग्रामांतवाद्यसीमांतः तत्रैकेग्निग्रामंविदुः॥ ६४॥

र्यंतनत्रतस्मिन्निमंत्रेध्यावत्: अग्निनाग्रमन्त्रांविदुः तथास्तोदयकालेउनयोरसंनिधानिनः नाद्याप्राप्तिदो
स्तिः तथातद्भक्तौपराकरात्रिजनयतेउर्ध्वंतिमोर्धंकगतोचेत्पुनरुधानमितिसंध्यावदित्युक्तं: ६४

॥अत्रसीमाग्रहेनाग्नीसंश्रितग्रामसीमेतीनरायणहृदो: अग्न्यागारसीमेत्यापस्तंबार्कः ग्रामसीमाग्न्यागारसीमेति
शातहरीनाथ्यः अत्रकेचुतिकल्पायेनमत्सिद्धोघनग्रहणं,तस्मादग्निमिश्रतां प्रतिपादयतुः अत्रेआचार्याया
मांतवेमनाऽनराधानेतुघनरतिक्रमग्रहणेनः मिश्रितकेवलाधानरहितातिक्रमादेवग्रामग्रहणं: अत्र
यामांतवाग्रसीमातीक्रमणेनिमंत्रेरतिरर्वस्मिन्नेदृष्ट्वा सीमातीक्रमणेदोषाभावाच्चेयेदितिः यस्मिन्काले
उभावपिस्वाग्निनासीमामतिः क्रम्यापिपुनः उदयात्समयात्पूर्वं स्वग्रामेगत्वागतोः अत्रास्मिन्निमंत्रेनाग्नेनेति

॥अत्येयामांतवसन्नग्नत्वतिक्रममात्रतः सीम्नीव्वतिक्रमादेवकेवलान्नाग्रम ६५
पूर्वनःयज्ञेनाग्नयताक्रम्यःसीमांप्रत्यागतोपुनःउदयात्समयात्पूर्वंनाग्नेरिति ६६
केचिन॥

केचानेः आक्षरतिशेषः अयमेवस्वीसताद्दशेषः ६६उदयात्समयोत्तरमयीअपरावृतोस्यमतेनदोषा
नावहेदोगेति उभयोरिप्यध्याहाः सीमातीक्रमणोत्तरं॥

॥ अंदोगपरिशिष्टंकर्मप्रदीपस्तंडकोपोनवनाडीकात्मकोहोमकालस्तदत्ययेऽपि
उनानेति नडकंदेवयाज्ञिकाः शंयह्वचनैः विलयाग्निसनार्थेत्सीमांवुधोऽध्यगच्छति होमकालात्ययेतस्पुन
राधानमिष्यतइति यजमानश्चपत्नीचउ नौप्रवसतीपदा अहोमाननीवर्त्तेतः पुनराधानमर्हतीः यदीनावप्यति
क्रमेति मूलवत्सूत्रं दर्पयित्वाहोमकालमतिक्रम्य तदानइंपतिवक्ष्यइतिचापत्नीसीमामतीत्यनायजमानोऽ

॥ अंदोगपरिशिष्टेऽप्यहोमकालात्ययेपुनः मिमातीक्रमतान्नइंपेनोदयास्तमयादपि ६७
विनाग्नीनिर्यदापत्नीनदीमंबुधिगामिनीं अतिक्रामेत्तदाग्नीनां विनाशायादितिश्रुति ६८

यइत्यादि अहोमाद्यदिनागच्छेत् पुनराधानमर्हतिन्नी पकावीनीपदायत्नीः कदाचिद्ग्रीममाव्रजेत् होमकालेनि
संप्राप्तः नाग्नादेषिणइज्यतेः इतिः अथतत्रैवनिवेशेग्रामंगत्वाप्रमादतः लोकिकाग्नीः सविशेषइत्येषनैगमीअ
तिरिनिः तरमानवनाहिकोत्तरंशिमातीक्रमणेनोनयाप्तः विधानेपुनराधानमितिनिर्गलितोर्थः ६७ सीमातीक्रमतोग ३२
त्याः नघनिक्रमणेप्याहः विनेतिः पत्नीआधानमहकृतानग्निर्विनाबुधगामिनिः मनुष्यगामीनीवनाम्नाः नतुगंगा
दिसहितः सर्वेषांसजप्रवाहानांतादृशत्वात्ः इदानीतद्विलक्षणंग्रंथेवक्ष्यतिः अतिक्रमेउतार्यगछितदाग्नीनां
विनाशइतिश्रुतिः वेदश्रवणमित्यर्थः ६८ ॥ इदानीमस्यमूढगोमीनि विषयमाहः ॥

॥ पत्न्यंतरेइतिः पत्न्यंतरेज्येष्ठाकनिष्ठयोरन्यतरस्मिन्ः अथवाअन्योज्ञातीशनोग्नित्सस्मद्मपिगेमतीपत्नीयथाकामंय
छेदनदीमपिअतिक्रामेन्नदोषइतियावत्ः येनेयतीपत्न्यंतरंनिधानेपिमनुष्यगतिक्रमेणपुनराधानमितरस्या
लिंगतिक्रमेतयोरग्निधानेपुनराधानाग्निधानेतिनावः अचपत्नीग्रहणात्सीमातिक्रमणेनघः तिक्रमणे
प्रवासेवायजमानेनकृतेनदोषइतिः तथापिः रजरोगेरामुत्पन्नेमृतकेमृतकेपिवाः प्रवसंस्तस्मिन्मान्विग्रः पुनराधा
नमर्हतिः वक्ष्यतामपिवैकल्पाः मुदकुंभंतुनयेत्ः एकादशेषतुर्थेक्रंगंतुमिच्छन्निमित्तेनः अथामुत्काउत्थो

॥ पत्न्यंतरेथवान्योज्ञातान्नदीमंपगेः अन्येपत्नीयथाकाममतिक्रामेन्नदीमपि ॥ ६९

नात्यक्त्वेत्पर्यग्निंकुर्वीतेतिपुनराधानेः प्रायश्चित्तमणादृतेः नास्यकार्यमितिजायोः प्रवसेन्नवपार्वणीः नविना
पिनिमित्तेनः क्रीडार्थंतुनयेत्ः सहस्त्रीवासपत्नीकोः गच्छेत्तिर्थानिमंतवः स्त्रीणवचनात्मनिः प्रवासोऽ
तिकेचिनः प्रवसेद्यदिनयत्नेनः नार्थायकदाचनः इतिकर्मस्त्रंणोक्तंः तथोविधायेननचेत्यादिवचनेरेभ्य
तिरिक्तस्थलेबोध्यंः ६९ एतेनैतन्मतंनैवेज्येष्ठायाः कनिष्ठायावाप्रवासोपस्तिनोतुल्येवाधिकारष्यादितिस्वयंवः
साग्निनेतुल्याधिकारेयजमानवत्प्रवासोपस्थानादिकंस्यादितआहुःनेतिप्रवसंस्तोपिपोषितोसुपस्थानेः ॥

नक्तर्युः मोषिताः यत्पत्नयंत्यग्नीपस्थानदर्शेनक्तर्युः तर्हिकर्मजन्यफलभोक्तृत्वेनस्यादतआहाः सधर्मकंगमनं
धर्मकः फलंअस्त्रंत्येवं॥ अंगआहिकन्यायेनप्रवाहोपस्थानमेवनस्यादतआहः आगतेति॥ आगतस्यप्रवास्
गतस्यपायज्ञमानस्यापत्नीति॥ उषस्थानंस्यादपिस्त्रीणांमूत्रयेनिरुतिः नक्तवतीतिनावः यामामीतिकमप्रत्यंगा
दाहः पत्नीतिः पत्नीत्रात्रिनाग्निः पहाग्नीयहोत्वित्यर्थः हामामातीकामेत्तत्वनाम्नः अपरेतुनयाद्यानेः दहिरा
दिनागमनेनडुषनीस्याङ्तथाचयएरिप्रवर्गितेः प्रवर्गितेवा॥ कस्मात्परत्रकारिष्टाग्नेः अग्नानग्नीत्वाग्नी

॥नक्तर्युरस्युपस्थानंप्रवत्स्यंत्योषियोषितनोषितानजयंक्तर्युःस्रोत्येवसधर्मकं॥
आगतोपत्नीनंचापिःस्त्रीणांनेरुतिःसूत्रयःपत्नीसीमातिक्रामेःहिनाग्नीग्निःसह्
नक्तनाग्नेरपरेत्वाहुनयाद्यानडुष्यति॥ ७१

मातिक्रमणाहिकेपत्न्याविहितनरोषतिनावःनडुक्तंदिव्याहिकेःसंग्रहवाक्यैरेत्वाहुनयाद्यानेनडुष्यति७१
काकिनियदापत्नीःवह्निमादायगच्छतीःनक्तनाग्नेरोघरेत्वाहुःनयाद्यानेनडुष्यतीतिःनक्तंरात्रेकाकिनीपत्नीः न २४
र्यांणदग्निनिग्रहःएवनंमाद्गिगमनेतुःउचितंपातमिदंहामितिवः अन्यथाप्रवत्स्याहिःवक्रयोलोकिकास्व
हुःएवंयज्ञमंनिरोषितेःवेदेकाकिनीपत्नीःआहवनीयान्नयेत्ःस्वयंवावहिर्गत्वाःहोमंकृत्वियदिनागच्छेत्त
दाहुनराधानेःएवंपत्न्यांविधितोसांयदियजमानाडुक्तापराधस्यंनवतिःएवंचक्रुपजीकस्यापिकस्योचित्योपितो
र्यापत्न्यंतरंविद्यमानमपिअपराधस्यंडुनेराधानमितिअर्थादवगम्यते॥ ७१॥

॥एत्पाः सान्निप्रवत्स्येयावत्प्रवाहंप्रत्याहिकंप्रतिहोमेप्रायश्चित्तमाहः किंत्विति॥ किंतुपरंतुनत्राविनाग्नाग्निः प
लागत्वाअग्निभिः यहगमनंकृत्वातंदेशंतद्दिनप्राप्तदेशेसंस्कृतयापिपात्रेणहुत्वाज्येन॥ किंचतः चतुरहेनच
तुरहितमनस्वतीतत्संज्ञिकामाज्याहुतिंजुहुयात्॥ मध्यमुपसारायुक्त्वाजुहोतियं॥ तत्रकृतेएवंहुत्वागादिगमने॥
प्राप्तेदेशेमनस्वतीःजुहुयाच्चतुरहेणेतिः सौमनस्वंज्ञितमितियाज्ञिकायेयो॥ आज्यसंस्कारनानात्वान्नोक्त

॥किंतुसाग्निभिर्नामत्रीःगत्वाहोस्कृतसर्पिषाःहुत्वेचतुरहेनःप्राप्तिदेशे
मनस्वतीः॥ ७२॥

॥इतिः तत्रः सायंप्रातस्तनोसायंः प्रातर्मोहोमोज्ञित्विजाकार्योत्वयंः तंचैकस्यांनयुवतिनज्पर्वियोनवालिंग
होत्राग्नादग्निहोत्रंप्रः नारीनाहोस्कृतस्तथितिस्मरणात्ः अन्वहंगमनेप्रत्यहंः मेवंप्रातः मनस्वतीहोमं
जुहुयादितिनावः॥ ७२॥

सायंप्रातस्तनावित्यत्रतुरःप्रागतादिह्याःशाङ्किकप्रवाह्यावदत्रवास्तोष्पतीयहोमाश्रपिनवेतिःत्पादःवास्तोष्पत
इतिःअत्रापिरमतायष्टारमितपत्माःयाग्निप्रवाह्यपिश्रह्योवतोऽविशेषणवास्तोष्पतीयहोमाघाःपेदाथाग्निर्वै
ति३१नयाधीनेपिकेचिद्विशेषमाहुःआपदीतिःकक्षयामपिसहत्यमिवयावतःआपदीयन्तीतरांतरोइग्नि
निर्विःनाग्नेनांतीमातीक्रमिकृतिकर्थंचिन्किनापिप्रकारेणतुयेहेदिषाभावइतियावतःनञ्चतिःअ

॥सायंप्रातस्तनोहोमाजेवंस्पाग्नमनेन्वहंःवास्तोष्पतीयहोमाश्चानवत्राप्यौषत
आपद्यपिचकक्षायांविनापत्नीतरांतरैःनातीमातिक्रमणीग्नीनांनकथंचिदनुयद्
३२ ३४

२नयेवयद्गुःउवाचोपस्थितोनिक्षिप्तामीघहरिष्वपरिकल्पत्विजंतथाःप्रवर्त्तेकार्यवाचिप्रानमेषव
विरंवन्निदितिवाग्नेक्राज्ञत्विक्कल्पनाकृतार्थानिवति३४याग्निप्रवाज्ञाप्रमंगादाद्॥॥

LIBRARY OF THE BOMBAY BRANCH OF THE ROYAL ASIATIC SOCIETY

यत्पक्षेतिःअग्निप्रत्यक्षेणसमायेपाहतेविकादिनानयनंयजमानस्यउसवोवाचेद्यदिउर्द्धंमित्यन्येनतद्विनश
तिःशंकारशतिशेषःस्वग्रामविषयमेतनरःग्रामात्सीमांतरंगच्छेनरःप्रत्यक्षेणअवाहनंविकेनोघाहनेदग्नीन्नूनमेधास्व
मर्हतीतीस्मरणात्अनोविनाग्रामारूढंउर्द्धंग्रामापयेग्रनात्हनोग्निलोकिकीक्षेयःक्रांतोग्रवर्त्तत्वरानादि

॥यत्पक्षेणानयन्नग्निमुच्छूसेद्वेदिनरणतिःयदिवातुच्छूसना
त्त्वानिधायोच्छ्वसंतंउन॥३५॥

तिचःकक्षेत्रादिमार्थानीःगमनेदेशविल्पेदःसमायेयंविनैवाग्नीनोदहेयुर्विपश्चितःअरिप्यन्तीतरणेपात्मा
सुदवस्योग्रहाग्निरितिचःयदिवाअथवातुच्छूसरःघाग्रोघाग्रमऊर्वनगत्वास्वलीतरमितिशेषनिधायग्रा
हव्यदेशेस्थापियत्वोच्छ्वसःउनस्तमग्निमुच्छूसेन्नेवरेल्वयेत्॥३५

॥तद्धर्जनःस्यलोत्पनयनेजोकिकत्वमाहुःनत्रेपेदितिःएवंस्याप्पनयनेपिचिह्नणेऽनजोग्निर्नत्रेपेदिति
७६॥मांसांतरादिहरमाग्रीप्रवाग्नेयिशेषमाहुःशकंटेनेतिःयथाहचियथ्यौवेशीअतिहरेचाचिशीशक
टेनातसाग्राहरिनयेनस्वांगेनशिक्यादिनाःतथाहरप्रवाग्नियमरिप्पाग्नीन्लयेतःप्रत्यक्षनयनपेशक

॥हरेदनुछञ्नेवनशेःनिर्हरणेनजःशकटेनाति
हरसांहरेद्देशंयथाहचिः॥ ७६

वेननीगेनेतिःशिक्यादिनास्वांगिनयेनेयनेअनिहितस्यानुछाग्राप्यापवादमाहुःअथवाग्रमापराग्रातप्
त्रेपात्ःप्राकदेशांस्वग्रहस्वांगेनेवनयेतःअमापराग्रालक्षणंतुःघाचिशादंगुलाःशमाजवाद्धिग्रायएय २६
तेजःजावदेशमग्रोदिशःशम्याग्राशवदार्यतइतिःषडंगीतिकेचित्पावःअमापराणहूर्ध्वंतुःघाशागति
निहध्यते७५॥

चोदनागतहरणेनेषदोषइत्याहुःकर्मार्थमितिःकर्मणोऽतिकर्मार्थेःशमित्रधिष्ठायादिहअग्नितांहरणेनं
अमापएग्राहूर्ध्वमपिहरणेअनुछासादिकंनःउछायोनुछूशास्तदादिकंशकटादिनाचोयतेःनोच्यतेःस्वांगेनोछू
नतापिहरणंनवतीतिभावःनडकैःछंदोपरिधिष्टिकात्पायनमतात्तेचित्स्वसंतोषतिहरतःप्रत्यक्षेणानयत्यमी
नशकटिनविनायन्तिति।तेनाग्रयहस्पग्रयाणंयन्तग्नियमन्विते।इष्ट्वेन्तत्रत्यर्थमनमाग्रहगछतिअन

॥स्वांगेनेवाथवासम्याःपरसामांडनयेच्छूसन्ःकर्मार्थ
हरणेग्रीनांनानुछूसादिचोयत७७

स्यायेयंयेदमीवःनत्पात्राण्यपितत्रवेःएतेनाहिताग्नेरनग्यारोहणंग्रत्फक्षंजनवतिःगोपानत्वातसःरथस्य
तुनिषेधश्तिःस्वांगेनवानयेदमीःकात्यायनमतादपिःनयेघ्राह्मणस्त्वन्योयवेनरहगछतिअत्रजवय
यदीपावानुछूग्नेवाहरेतःनानुछासादिचोयतइतितुकर्मार्थहरणविषयमितिदिक्७७

॥अत्यङ्स्यवाङ्ङ्स्यवाग्नेनयनेन्वारंनोनवतितीत्याहुः नदीति॰ अग्निनोमनोगताःमारणीगतानांवान्दी
मंतरणेअनुडगाऽससमुडगान्नाधारणनदीपदवाच्य॰जलसंयोतरणेतस्मिन्काले इतिपावत्॰ अन्नयस्वा
मीस्पष्टास्तुः स्वामित्वाग्नेनयनिच्छात्वाऽनाम्नामपिअतोन्वारंन॰कार्य॰समारोपणपङ्क्तेत्वरणेनोः अन्यत
रेणेतिदीपिकापज्यात्वांगत्वेनस्वामिनंवेत्यन्यः तथेवश्रीमातीक्रमणेस्वांग्नारंनित्यसुरथवाऽग्नाद्येनसीग्नो
रघुपीत्यनामाधिष्ठतव्यायमग्नीस्वामिऽग्निरितासंु ३८ अत्राग्निपदेक॰ अत्पङ्स्नयनेग्नेनोत्पतऽग्नेऽग्न

॥नदीवंतरणेग्नीनोसीमातीक्रमणेतथा॰सर्वत्रायंतसीग्नीर्वास्वामीस्पष्टासुर
न्नय॰ यतऽक्रमरणिद्वारमन्यथाग्निविनाशनं आत्मारोपणपङ्क्तनुनान्वारंनणमिष्य
ति॰ ३८ ३९

त्पङ्स्यामिति॰ प्रतऽसंसाऽस्यात्विनऽग्निर्द्वे॰ अरणिद्विरेअरणिद्वयंद्वारे॰ अगकपार्थवादिनामनाम॰ यतो
स्तीतत॰तेऽग्निस्वांमिस्पष्टेनऽस्तस्तवाग्निविनाशनं॰ उन्नराधानमितियावत्॰३९॥ २३

आत्मरोपणपङ्क्तिर्किंस्यादितऽआह॰ आत्मेति॰ आत्मारोपणपस्येतु॰ आत्मनीपाणिद्वारेऽमारोपणपङ्क्तेऽन्वारंन
णंनेष्यते॰ इतिशेष॰ ८० प्रसंगानदीलक्षणमाहुः कूलेति॰ नदीवाहेनकूलद्वयंमध्यंतरालंमध्योच्यतेकिंतुतदेव
शब्देनैवकूलद्वयांतरालवतीजलसंघोनदीपदवाग्नोनवेत्॰ ८० जलसंघंविहिनष्टिः अष्टाविंशतिरेषः ष्टसंख्या
कातीक्ष्णधनुषांमहत्प्राणितत्परमिरत्तदेशपर्यंतमितियावत्॰ पङ्क्तेनप्रवाहतिः नवतितमंजलंस्यनदीपदवा

॥नक्कापारंजणंकेचि॰ नोगाऽसाविनिवंधनात्॰ कूलद्वयांतरालंतु॰ नदीवाहेन
चोच्यते॰ किंतुतदेवार्नेवः जलसंघोनदीनवेत्॰ अष्टोधनुसदृक्प्राणिः तप्रस्त
वतियत्कूलं॰ नदीवाच्यानिधेयत्वंतस्पेक्षंतिनसूरय॥॥ ८१॥

क्वः त्वेनेतिः अपरेपूरयोनियुक्तापङ्क्तेसकेननोमधेयेनयमुनादिनादिनाम्नावातियोजनगांमीयष्टेः
शनकोवागमितऽरकेनदीवाच्यमितिसगुः कोराजक्षणंतुमत्स्यऽप्राणिः कोशोधनुग्रहस्तेरुगच्छू
नद्विगुणातनः द्विगुणंयोजनंतेनत्स्यात्तोक्तंशरव्याविचारदैधतुजक्षणंनत्रैवः चतुर्हस्तीधनुर्दंऽइतिऽ२

प्रजार्थिनं कामार्थिनोर्वदारांतरमुपेक्षेविषयमाह कर्तव्यमितिपुनः परिणयेद्विवाहेकृतेप्रतितउत्तरंपुनः
राधानंकर्तव्यं केचिदाचार्याहोमाहकर्मणिनो वत्पत्नीकस्यपुनर्विवाहेत्तरमग्न्याधेयमग्न्याधानमुक्तमिति वदं
ति पक्षेग्न्याधेयंपुनराधेयं केचिदाचार्यायोगाच्चादिनिरनिवक्त्वादनुक्त्वापुनरयंग्न्वेत्तिनेतिवदंति॥

एकेननामधेयेनः ज्ञानयोजनगामियत्रः उदकंतेन्यदीवाहः वाग्यमित्यपरेजगुः॥ कन्यांचपुनराधानंपुनः परिणयेसतिः अग्न्याधेयमुक्तंनोक्तंचिदाहपर्वणि॥ योगाच्चाधानिवक्त्वाऽनयत्तेतिकेनचः तत्रोपदेशानिषत्नीपरस्वाग्निहोत्रिणीः॥

यद्योनयमपियोगाच्चादिमतेननानुष्ठीयतेः तदापत्नीद्वितीयाग्नेपासनिनीविवाहाग्निसंयोगात्रः
स्वप्रियमाग्निहोत्रीणीः तथैवग्नहाग्नीनामाधानात्॥ अथसपत्नीकस्यपुनः परिणयेमतांतरेण २८
विशेषमाह॥ पुनरितिः॥

पुनःपरिणयेत्स्वस्यपुनर्विवाहेकृतेद्वितीयायाग्नेपिआधानसंस्कारसंस्कार्यतार्हत्वात्त्रेतायीनांत्रेताग्नीनामुत्प
त्तावीदृशावक्ष्यमाणोविधिःप्रयोगविधिःकर्तव्यइतिशेषः॥ ॥तत्रादौपुनःपरिणयेहेतुमाह॥आहितेतिआ
हिताग्निरग्नयःआहितायेनसआहिताग्निः॥वाहिताग्न्यादिष्विति स्त्रात्स्त्रुवनिपातः॥ प्रजारीनांकिंनलक्ष्यां
योषापत्नींकन्यांप्रसूंमृतायत्नींस्त्रियमनुक्रमेणदशमेवादशेपंचदशेसंवत्सरेम्रियतेनाधिकीनुसयस्य॥

पुनःपरिणयेत्रीनामुत्पत्तावीदृशोविधिः॥आहिताग्निःप्रजाहीनांयोषामृत्पांमृतप्रजां ५५ दश
मेघादशेपंचदशेसंवत्सरेस्त्रियं॥तत्कन्यामुद्वहेत्कन्यांसयस्त्वधियवादिनी ८६

स्कान्यांकन्यामुद्वहेत्पुनर्विवाहंकुर्यादित्यर्थः॥कन्यापदमत्रतयोनिपाणिग्रहणार्थं॥स्मर्यतेविंशतिवर्ष
तायाःपुनर्विवाहः॥यदाविंशतिधायुत्पंपश्येत्तांगतानतः॥पुनर्विवाहस्यास्कुर्यात्स्वकुलानुशीतय
इति॥दशमवर्षादियद्दणंपरीक्षार्थं॥तर्हिविज्ञायतेकस्माद्ध्येति॥ ८९॥ ॥ ॥ ॥ ॥

त्रि० भा० २९ विधिमाह॥अरण्योः स्वाऽग्नेर्वैतार्यायासऽहितानग्नीनारोप्याग्निरग्न्याधिकरणीमुतारणीप्यांसदोदवस्येत्॥ अत्रोत्सर्वोवसतिदर्शांतरजेत्कृः॥तत्रविदरणादिकंकृत्वाऽघासनेष्टिंकुर्यात्॥ततोऽविर्युजमग्निंसऽहादव स्येत्॥अत्रोमारोप्य॥तथाऽग्नेर्वैवदोपासनयावकमोपासनाग्निमेकदेशेनाविकल्पनवाऽग्नौदनाग्निंकृत्वा

आरोप्याग्नीनरण्योस्तानुदवस्येत्सदाग्निनिः॥ऽग्नाघासनेष्टिंकृत्वाथसमारोप्यऽविर्युजं ८७ कृ त्वाऽग्नौदनाग्निवत्तथोपासनपावकं॥ऽग्नौदनादिकंसिद्धंकृत्वाग्न्याधिंविनानतः ८८ प वित्रेष्टिंतंतुमतींत्रिधातव्याक्रमाद्यजेत्॥ऐंद्राग्नेनिवपस्तुनायष्टव्यंकेवलेनवा ८९ ॥

तस्मिन्ग्नौदनंसिद्धंकृताविधानतःस्वीक्तेनविधानेन॥यावद्विनक्तिस्तसिल्॥अग्न्याधिंआधानंकुर्यात् तऽच्चरंक्रंरक्रमादनुक्रमेणपवित्रेणपवित्रेष्टिःतंतुमतींत्रिधातव्येष्टियजेत्कुर्यादित्यर्थः॥वित्पथवा २९ ऽष्टित्रयस्थानेऐंद्राग्नेनयस्तुनाकेवलेनैवएकेनैवयष्टव्यं॥८९॥ मतंनेदेनाद॥

अथवाऽनः॥परिणयेऽनराधानमेवेष्टेनेतरत्॥पवित्रेष्ट्यादिकंनभवतीतिभावः॥एवमेवाग्नियमाधि णीवच्छिष्यगामिनींयुरुगामिनींगर्भैरुंत्रीसद्यस्त्काऽर्वोक्तमाचरेत्॥९०॥परिदारेऽधर्मप्रजासमृद्धेषु॥

अथवाऽनराधानमेवात्रेष्टेनवेतरत्॥॥शिष्यगोयुरुगोगर्भैरुंत्रीत्सत्कैतदाचरेत् ९० धर्मेप्रजासमृद्धेषुदारेष्वयदिकामतः॥अन्यात्समुद्वहेद्दारांस्तदाऽर्वोदितविधिं ९१ अनष्टायमृगारेष्ट्यायजेतात्मविरुद्धये॥ ॥

तिऽत्यधर्मेणप्रजानिःसमृद्धेषुसत्सुकामतःकार्म्यर्थमेवऽन्यदाराःसमुद्वहेऽनर्विवादंकुर्यात्तदा ऽर्वोदितंविधिंअनष्टायआत्मऽद्धयेस्वयाविऽत्यर्थमृगारेष्ट्यायजेनसकृत्॥एकविंऽतिवारमा वृत्तेतिवोधायनसूत्रे ९१ ॥एऽतरमाह॥

त्रि० ना० सू०

नादध्यादिति॥अथवानादध्यात्सर्वोक्तविधिनाआधानेनकुर्यात्॥आत्मविशुद्धयेसर्वपत्न्यासहमृगा
रेष्टिमात्रमाचरेत् ९२ यदाकनिष्ठयासहाधानेनकृततत्सहोविशेषमाह॥नित्येति।नित्याग्निहोत्रंनित्प
मग्निहोत्रंयस्मिन्क्रियतेतन्नित्याग्निहोत्रमग्निमितियावत्॥सर्वपत्नीयेकनिष्ठस्त्रियेदातुंनार्हति॥इमेवा।

नादध्याद्वामृगारेष्टिंसर्वपत्न्यासहाचरेत् ९२ नित्याग्निहोत्रंपत्नीयेनस्त्रियेदातु
मर्हति॥नाग्न्यादधीतसर्वाग्निश्चाग्निहोत्रंसमाचरेत ॥९३॥ ॥

तायत्यश्तिहहिलेखनमपिन्यादधीत।पुनराधानमपिनकुर्यात्किंतुसर्वाग्निश्चाग्निहोत्रंसमारभेत्
कुर्यात्॥अग्निहोत्रपदंप्रकृतिविकृत्योरुपलक्षकं॥आविशेषात्॥९३॥यथोक्तास्त्रीनादेतितथाजीवा ३०
त्पतिकनिष्ठाधानासहकारिणीकर्मजन्यफलनाङ्नेत्याह॥ज्येष्ठेति॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ज्येष्ठायांज्येष्ठपत्न्यांविद्यमानायांसत्यांकनिष्ठायैस्वयोषितेकाम्यंकर्मनित्याग्निहोत्रमुन्नयजन्यमदृष्टमितियावत्॥क
थंवित्तंकिमपिनव्ययेदिति॥तादृष्टन्नाग्नवतीतिन्यायः ९४ मतभेदेनाह॥स्त्रीमात्रमिति॥अन्येत्वाचार्याःस्त्रीमात्र।

ज्येष्ठायांविद्यमानायांकनिष्ठायैस्वयोषिते॥काम्यंनित्याग्निहोत्रंवानकुर्यात्वित्तंव्ययेदिति ९४
स्त्रीमात्रमविशेषेणदग्ध्वान्येवैदिकाग्निभिः॥विवाह्याद्यंतेयद्वाधानमेवास्तिवेद्वयः ९५ ॥

अविशेषेणज्येष्ठत्वादिविशेषमंतरावैदिकाग्निभिर्दग्ध्वाविवाह्यपुनर्विवाहंकृत्वादधते॥यद्वा॥वधूर्वध्वंत
रमस्ति॥तदाधानमेव॥अग्नीनांत्रेतायैदत्तत्वात् ९५ यदिनस्याविवाहःस्तदाकिमित्याह॥ ॥ ॥

एकाकीतिचेद्यदिविवादोनसिध्यतिननुवेत्तर्हिएकाकीवाग्नीनादधीत।एतेनऊरूपल्यादिकल्पनं
विनैवाग्निहोत्रसिद्धं॥तत्रकिंकिमित्याह॥अस्यविधुराग्निहोत्रिणःतेअग्निष्ठनित्येष्ट्यायय्रणंनित्येष्टी

एकाकीवादक्षीताग्निरविवादश्चेन्नसिध्यति॥नित्येष्ट्याय
य्रणान्यग्निहोत्रंकर्मास्मैनतरत् एर्द ॥ ॥

दर्शीश्र्णमासोय्यष्टयोजावतिनिमित्तेननैमिकत्वंप्रतिभाति।तथापिसाधुतंनित्यत्वंसिद्धांते।यद्वा॥
नैमित्तिकमयिनित्यमेव॥यतोस्याकरणेप्रत्यवायजनकत्वमुत्पत्स्यमानऊरितप्रतिबंधकत्वंवास्ती॥ ३१
तिदिक्।इष्टि॥

गृहणात्पश्चादिकंनभवति।नित्योयादानात्कामेष्वनधिकारः॥आग्रयण्णंनामक्रयस्यान्नस्यायनंया
घिरितिबहुव्रीहौसमासांतोण्प्रत्ययः॥अतस्तदपिक्रमावरूपंकर्तव्यमन्यथाजीवनविरोधात।स्मर्यतेच्च।
घिनान्नाग्रनिषदेवादोषः॥अनिष्ट्वातुनवेःसस्येदेवातथकृताग्रयेन॥प्राणेनेवान्नमिष्टंतियश्चांतिका
न्मोदितइति॥तदत्रसस्यग्रहणात्सर्वेषांयागसाधनार्थत्वप्राप्तौव्रीहाद्रयवान्वारुणेषीव्रीहिभि
र्यजेतयवैर्यजेतेतसूत्रान्नामुन्नयोरिवयागसाधनत्वावगमाउन्नान्नामनुष्ठितंतत्सदृशावजानि।
तसस्यानामनुयेरियेयावार्षिकस्यानुयरार्थंश्यामाकवैणावातमपिसंयरः॥आग्रयण्यस्यर्वा।
वृतनगुल्मतनतादीनांतत्कालानानामनङ्गणमित्यनियुक्ता॥सस्यानामेवत्वत्योव्रीत्यवानां
मित्यपरे।अग्निहोत्रंअग्नौरूयेतेतत्अग्निहोत्रंपयस्तद्यत्रस्थनत्वेनविद्यतेतदग्निहोत्रे॥कर्म
नामधेयंतत्संज्ञकंकर्मभवतीतिश्रुतस्यचोदनासादिकंन॥एर्द॥ ॥मतांतरमाह॥ ॥ ॥

एकाग्नि॥एकाकयाधानयज्ञएकाकिनोविधुरस्याधानपक्षःसर्वोक्तःकर्मदीपिश्छंदोगपरिशिष्टेनिराकृतः।
कात्यायनेनेत्यभिप्रायः॥कर्मण्युभयसाकांक्षत्वात्पत्न्यर्थानां ऊढापत्नीविधानमादौ॥अन्येत्वाहुर्यः मृतस्त्रीका
ऽऊढपत्नीसमन्वितः सन्ः जुहोति॥ब्रह्मब्राह्मणानामयोरिवश्रौतादिकर्मण्यधिकारयोरूढाबऽः॥९७॥अत्रै

एकाग्न्याधानयज्ञस्तुकर्मदीपिनिराकृतः॥जुहोत्यन्यमृतस्त्रीकाःऽढापत्नीसमन्विताः ९७ जुहोति
ना॥मृतस्त्रीकएकाकीसर्ववक्रियु॥नरद्वाजमतंत्वेतत्कर्मदीपिनिरूपितं ९८

वन्नरद्वाजमतमाद॥यतोमृतस्त्रीकएकाकीसर्ववक्रियुनजुहोति॥एतन्नरद्वाजमतंकर्मदीपिनिरूपि ३२
तं॥तेनैतन्मतेसर्वपदयज्ञएवाग्नयोनाधानं ९८ मृतस्त्रीकस्यविवाहोत्तरमाधानमवस्यमते।
नाह॥ ॥

आहिताग्निरितिमृतस्त्रीकोमृतपूर्वपत्नीकःआहिताग्निरत्ययापरिपरिणीतयासहआदधानःअपूर्वाधानंकुर्वाणः
कृताननुष्ठिताग्नेरनधर्मोःसारस्वतहोमाद्यायेनतथानूनः कृतःमयादितःसोममरवोयेनवनूतापिसनाग्र।
कृतेग्नेरनसोमेजेययाएवनूतापूर्वमप्याग्नेयियमानत्वात्॥नार्यापत्नीमेवानुवर्त्तते॥ऋतुलक्षीकरोति॥
अपूर्वाधानमेवनवतीतिभावः॥अतः महद्ब्रह्मात्रप्यनास्तिाननवति॥कृतसोमवतोयजमानस्यैवनदधि

आहिताग्निर्मृतस्त्रीकआदधा॥ ॥नोमयासह॥कृतारेनादिधर्मोपिकृतसोममरवोपि
वा॥९९॥अकृतारेनसोमेजयान्नार्यामेवानुवर्त्तत॥ ॥नास्तिमहद्ब्रह्मात्रायंसंतिसारस्वता
दयः॥१००॥

कारात॥यजमानलंचवासम्पद्यन्ति॥उक्तंचैतत॥क्षौमेवसानावग्निमादधीयतामित्यत्र॥कर्तृत्व
स्यैवेपपितदधिष्ठानमेदत॥युक्तंधिक्वनेपदयीयामोहि दैवतेतिव्रतएवोक्तुत्पएवाधिका
रइति॥सारस्वतादयःशाखाविशेषणानिहितास्तत्संज्ञकहोमास्तेपिनवंति॥एतस्याःअपूर्वत्वात्
॥१००॥

केचिदिति॥केचिदाचार्याःपत्नुःपुरुषस्यप्रधानत्वात्साक्षादंगत्वाद्योषितपत्नीपुरुषांगत्वादप्रधानत्वात्रा॥
ज्रियंते॥आदरंनकुर्वंतीति॥पुनराधानमेवकुर्वंतीतिभावः॥तदुक्तंरामांडारभाष्ये॥यज्ञयात्राणीवत्यलीतियज्ञा

केचित्पत्नुःप्रधानत्वान्नाज्रियंतेतुयोषितः॥तेने
ष्टेस्मान्महेंद्रज्यानप्नुःसारस्वतादयः॥१०१॥

गमिनि॥किंतुयद्यंगं॥अतःपत्न्यनधिकारेपिननिवर्त्तंतेसान्नाय्यं॥स्त्रीणांयतिप्रयुक्ताधिकारोपजीवनात्॥त
थावक्षत्रियायाःअग्नीषोमीयेनाधिकारदर्शनमप्रधानत्वाच्च॥यदाचांगेनविधुरतानीयादितियजमानस्य

संगच्छति॥यदादित्यफःपत्न्याश्चआहवनीयादिकामनयाग्ध्नेधिकारःसिद्धस्तदाकृतविद्ययेवकं
मैविनिवर्त्तितस्याअकृतविद्यापरिकल्पनयपरिजिहीर्षयासदाधिकारउपपद्यते॥तस्मादाहव॥
नीयाद्यकामनायांतुनसदाधिकारः॥नत्रैधिकारेकेवलेज्यावेक्षणादीकर्त्तृमात्रंतस्याःआध्वर्यवा
दिखिवसोमादौ॥एवमाहवनीयादिसाध्येषुदर्शेष्टिमासादिष्वपिपत्न्याःफलकामनयांसदाधिका
रःतदभावेतुपत्करेवाधिकारः॥पत्न्यास्तुकेवलमाज्यावेक्षणादीकर्त्तृत्वमात्रनाधिकारइतिभ्रा
तएवावोचत्॥रजोदोषसमुत्पन्नेनित्येनैमित्तिकंकार्यमिति॥काम्यमयीष्टेतैकश्चित्॥तेनकारणेने
ष्टेपक्रतौमार्दवेज्यास्यात्॥सान्नाय्यंनवति॥सारस्वतादयोहिमारंनकालीनानसुः॥कृतवारंनसो॥
मेज्यावत्वाद्यजमानस्यापत्न्यास्तुयजमानयदाननिधेयत्वात्॥१०१॥आश्रमादाश्रमंगच्छेदितिक्र
मबाधनस्यानपवादमाह॥ ॥

आदितायेइति॥मृतपत्नीकस्यादिताग्निःसन्यसिष्यतःसन्यासंकर्तुमिच्छतः॥उरुपस्याधानंनेत्यङ्गोपांगः।नर
हाजिनैकाकिनश्चाधानस्यनिराकृतत्वात्॥सन्यासस्यासम्भवप्रसंगाच्च॥मतांतरमाह॥अन्येयावज्जीवा॰
ग्निहोत्रिणःसन्यासंवारयंतिनिषेधयंति।यतोदियावज्जीवमग्निहोत्रसंबंधस्यविवक्षितत्वात्॥आयुःक्र॰
त्वानक्रियतेसपापान्नवतीत्यर्थश्रवणाच्च॥१०२॥कर्मलोपनैमित्तिकमाह॥ऊतेति।पक्षाणांत्रयंयद्यत्रय

आदितायेमृतस्त्रीकस्याधानेसन्यसिष्यतः।सन्यासंवारयंत्यन्येयावज्जीवाग्निहोत्रिणः।१०२।
ऊतेषुपक्षदोमेषुयज्ञत्रयमनंतरं॥कर्तव्यंपुनराधेयंमथ्यमानोऽक्तआज्ञः १०३॥ ॥

संततपक्षहोमेषुऊतेषुसत्सुअनंतरंवक्ष्यर्थपक्षेपिपक्षहोमेकृतेसतीत्यनंतरशब्दार्थः।पुनराधेयंइ
दमनायविषयं॥आयतौसत्यांनकर्तव्यंषाडापन्निरूपितनिमित्तावच्छेदकावच्छिन्नकारणताकार्यस्य
हविहोमस्यतन्निवृत्तिरेवपक्षहोमाप्रयोजिकेत्यन्ये॥तिनआपदिवावभिस्तत्रनपक्षगणनावधिरितिसंग्रह ३४
ते।१०३॥एकप्रयोजकत्वप्रसंगादाह॥मथ्यमानइति॥मथ्नातेःकर्मणिमथ्यमानःमंथनसमानाधि॰
करणकालोऽक्तआज्ञोऽग्निः॥ ॥

दृष्टमात्रःसन्नरणिस्थएवयत्रविलोके क्वतेऽक्वतेवाविदग्धेऽविदग्धेवातस्मिन्निमित्तेतस्याग्नेर्विनाशानंऽग्नि
ग्निनिष्ठसंस्कारनाशः।पुनराधेयमितियावत्॥४॥मतांतरमाह॥ज्ञातइति॥अन्येराश्वायैंःज्ञातेऽनुगमे
ऽग्निरणिस्थस्याग्नेरेवपक्वतत्वात्॥पुनर्निर्मथ्यजय्यते॥यस्यांऽग्नावायामग्निजननोत्तरमुपावरोहणं

दृष्टमात्रेऽनुगछेज्ञातेतत्सविनाशनं॥ज्ञातेऽनुगमेनान्येःपुनर्निर्मथ्यजप्यते ४ नष्टेमथितमा
त्रेवासमारोपयजुर्जयेत्॥पुनर्निर्मथ्यजप्यंयजुस्तुपावरोहणं १०५

जयोनिर्हितोस्तितद्धयःकार्यइत्यर्थः॥पक्षांतरमाह॥नष्टइति॥वेत्यथवामथितमात्रेखरस्थापनात्सर्व
मेवेतिमात्रशब्दार्थः॥नष्टेसतिसमारोपयजुर्जयेत्॥समारोपमंत्रजयंयत्राग्निरूपशांतस्तत्स्थानमा
ग्निमुपर्जयेदित्यर्थः॥पुनर्निर्मथ्यउपावरोहणंतत्संज्ञकंयजुर्मंत्रंजप्यं॥जपेदित्यर्थः॥विध्यर्थतव्य
त्॥तथाचपुनराधेयंनेत्यर्थः॥१०५॥ ॥उपघातेनैमित्तिकमाह॥ ॥ ॥ ॥

जलेनेति॥जलेनदत्तमाजलरूपकारणेनवक्ष्यमिदोषशांतःसाम्येऽपिकदन्नेनवातदायज्ञपार्श्वेकुंडन राक्षनकर्त्तव्यं॥एतत्सर्वेसंमतं॥उनराधेयनिमित्तमाह॥अग्नाविति॥अग्नौअनुगतेसतिवेद्यदिअसमा।

जलेनदत्तनावक्ष्यिरुपशांतोयदान्नवेत्॥कर्त्तव्यंउनराधेयंयज्ञपार्श्वेनिरूपितं १०९ तदेव उनराधेयमग्नावनुगतेसति॥असमाध्यायत्वेत्स्वामीसीमामुल्लंघ्यगच्छति॥११०॥

धायमंथनेनअसुत्पादनदर्वेकमुपसमाधानमकृत्वास्वामीयष्टापत्नीवाउन्नयोरपिस्वामित्वात्साम्पे ३५
नसीमामुल्लंघ्यअन्यंकिमपिगच्छति॥तदेवउनराधेयंभवतीतिशेषः॥उपघातेनैमित्तिकमाह॥॥

सूकरोष्ट्रविधोपिवराहः॥रासभकाकोपसिंहौ॥शृगालःशृगालः॥क्रोष्टा॥कुक्कुटस्ताम्रचूडःमर्कटोनेक जातीयोवानरः॥उपलक्षणायाश्वापिरुह्यते॥श्वश्वकरेत्पपिपावः॥शूद्रःसच्छूद्रासच्छूद्रौ॥तत्सदृशाश्च समानन्यायात्॥अंत्यजोरूप्यासमविधः॥रजकश्चर्मकश्चैवनटोबुरुडएवच॥कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैतेअंत्यजास्मृताः॥पातकिनोपपातकव्यतिरिक्ताःसर्वेषामपिअनधिनाभावित्वात्॥ऊणपा॥

सूकररासभकाकःशृगालैःकुक्कुरक्रुरमर्कटश्वभिः॥अंत्यजपातकिनिःऊणैपर्वास्मृति
कयापिरजस्वलयावा॥१११॥रेतोमूत्रउरीषंवाश्लेष्माश्रुमलौएतिः॥मूत्रादास्थिमां

त्रावंस्तुतिकायादत्रारात्रादर्वाक्॥तदुत्तरंस्तुतिकाव्यवहारात्॥रजस्वलाउ॥ समऊनातिरिक्तैर्वा
पिशुनुसितैःश्लेष्मवत्याश्रावउर्थीदः॥तदुत्तरमतद्व्यवहारात्॥रेतसाउंसःस्वि पिशुनुसिते ११२॥
योवारितःसामान्यात्॥मूत्रउरीषमपुन्नयोःसामान्यात्॥श्लेष्मलविशेषःस्नाताद्विजन्यः॥अश्रु
आर्त्तनासिकाद्विविधमपि॥श्लेष्मानासिकामलं॥कफश्चाक्षदंलालायाउपलक्षणं॥अतएव ३६
मुखविड्दंतनखादमनेनलिकादिकंधार्यं॥शोणितंप्रसिद्धं॥एतज्जीवमात्रस्यसामातिरिक्तं
॥मांसमपितथैवमज्जाधातुविशेषः॥ ॥

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017